

Dr Enver Imamović

MEĐAŠNI NATPISI NA PODRUČJU RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE

Nakon dugotrajnih ratova i krvavih bojeva, Rimljani su konačno pokorili sva ilirska plemena. Odmah iza toga uslijedilo je zavođenje svestranih mjera i uspostavljanje onakvog režima kakav su Rimljani uobičavali zavoditi nad svim pokorenim narodima i na drugim stranama svijeta. U svakom slučaju, jedna od prvih mjera koje su sproveli u Iliriku, ili tačnije, u onom dijelu naše zemlje koju je obuhvaćala provincija Dalmacija, bilo je uspostavljanje međa između raznih plemena, i otklanjanje bilo kakvih povoda koji su mogli proizići iz toga. S obzirom da je to uslijedilo neposredno nakon zavođenja pune vlasti nad ilirskim plemenima, to nam pokazuje da su Rimljani zatekli, a time i naslijedili, jedno veoma teško breme, tj. presuđivanje u brojnim sporovima koji su se vodili oko plemenskih međa. S obzirom da o tim i takvim sporovima saznajemo istom od vremena dolaska Rimljana, i to zahvaljujući činjenici da su po njihovim presudama postavljeni kameni međaši sa tekstom presude, moramo zasigurno pretpostaviti da su međuplemenski sporovi te prirode bili već i ranije prisutni, i da su, takoreći, bili svakodnevna pojava među ilirskim plemenima. To znači da oni vuku svoje porijeklo stotinama godina prije dolaska Rimljana u ove krajeve, o čemu, na koncu imamo potvrda i kod nekih starih grčkih pisaca.

Ako pratimo povijest sporova ove vrste, i to prije svega preko izravnih dokaza, a to su međašni natpisi, možemo zapaziti izvjesne pojave koje nam mnogo govore. Na primjer, u našoj zemlji, ovakvi spomenici se susreću uglavnom na određenom području. To su manje-više kraška područja, dakle one oblasti na kojima je skućena obradiva površina, gdje je malo šumskih površina, pašnjaka i lovišta, a izvori su rijetki i dragocjeni. No, unatoč toga, na takvim prostranstvima su ipak živjele brojne plemenske zajednice, a svima njima su osnovne privredne grane bile upravo poljoprivreda i stočarstvo. I jednog i drugog je bilo nedovoljno pa je sasvim razumljiva pojava međusobnih borbi i sukoba do kojih je veoma često dolazilo između pojedinih plemena. Jedni su tražili

proširenje i napadali su susjede u namjeri da prisvoje njihova dobra, a ovi su, pak, branili svoje.

Ovakve pojave koje su dovodile do krvavih sukoba i obračuna, a često i do ratova, pokoji put su završavale potiskivanjem, protjerivanjem, ili pak potpunim istrebljenjem pojedinih plemenskih zajednica. Što se sve dešavalo u daljoj prošlosti, vjerojatno nećemo nikada saznati, ali možemo pretpostaviti. Veoma lijep primjer, odnosno izravni dokaz tih i takvih događaja za starije razdoblje ilirske prošlosti, nalazimo kod nekili starih grčkih pisaca, iako smo već spomenuli, koji su ponešto o tome zapisali. Kao primjer, spomenut ćemo Pseudo Aristotela koji donosi podatak o nekim slanim izvorima koji su se nalazili negdje na granici između Autarijata i Ardicjaca (područje današnje Bosne).¹⁾ S time u vezi, spomenut ćemo jednog drugog grčkog pisca, tj. Strabona, koji također spominje te slane izvore. Ono što je za naše pitanje u tome važno, jeste to da on donosi podatak da su zbog slanih izvora ta dva plemena vodila krvave ratove, budući da su se ti izvori nalazili na međi tih dvaju plemena. Da bismo upotpunili podatak, navest ćemo cijeli tekst koji se odnosi na taj slučaj: »Autarijati bijahu nekoć najveće i najmoćnije pleme Ilira. Ranije su stalno ratovali s Ardiejcima zbog soli koja se dobijala negdje na njihovoj međi, iz vode koja je tekla u proljeće ispod neke stijene; kada bi zahvatio tu vodu i ostavio da se ustoji, iz nje bi se iscijedila so za pet dana. Bili su ugovorili da zajednički koriste tu solanu, ali se dešavalo da oni taj ugovor prekrše, pak bi tada zaratili.«²⁾

Iz ovog podatka vidimo do čega je sve dolazilo između pojedinih ilirskih plemena u njihovoj međusobnoj borbi zbog dobara koja su stajala na njihovim granicama. Moramo s pravom pretpostaviti da su sporovi ove prirode u daljoj ilirskoj prošlosti bili onaj glavni razlog međuplemenskog trvenja, sukoba i ratova, koji su poneki put dovodili do potpunog istrebljenja pojedinih plemena, kako to doslovno kaže gore navedeni podatak koji se odnosi na pleme Autarijata.

U ondašnjim uvjetima života, dobra kao što su pašnjaci, obradiva površina, šume i lovišta, predstavljali su osnovu opstanka. To je tim osebujnije ako se radilo o kraškim predjelima gdje su uvjeti za život bili daleko nepovoljniji, gdje se borilo za svaki pedalj korisne površine. Šumske površine su im služile za lov, pašnjaci za napasanje stada, izvori za pijenje, a obradiva površina za vođenje skromne poljoprivrede. U takvim okolnostima svaka uzurpacija vlasništva, bilo s koje strane, dovela je do poremećaja odnosa.

S druge strane, moramo pretpostaviti da je do sporova dolazilo i zbog prisvajanja dobara druge prirode. Na primjer, kao što su uzroci sporova mogli biti pašnjaci, šume, potoci ili, pak, slani izvori, na drugim stranama te sporove su mogli prouzročiti rudna bogatstva. S obzirom na značaj rudarskih proizvoda, ona plemena koja su iskorišćavala takve rudnike na svome plemenskom zemljištu, to bogatstvo su ljubomorno čuvala i branila od bilo kakvih pokušaja otuđivanja. Sve u svemu, vidi-

¹⁾ Ps. Arist. mirab. ausc., vidi: E. I m a m o v i ć, *Iz historije eksploatacije soli u Bosni i Hercegovini*, Istorijski zapisi, knj. XXIX, sv. 1—2, Titograd 1972, p. 161—169.

²⁾ Strabonis Geographica, VI, 5, 11; Vidi: E. I m a m o v i ć, o.c.

mo da su bili brojni uzroci međuplemenskih razdora i da je do njih redovito dolazilo davno prije dolaska Rimljana u ove krajeve. Dakle, Rimljani su se, po dolasku u ove krajeve i nakon uspostavljanja svoje vlasti, sukobili s problemima koji se nikako nisu podudarali s ciljevima njihove provincijalne politike.

Nakon što su Rimljani jedva podvlastili ove krajeve, da bi uspješno sprovodili zacrtanu politiku eksploatacije porobljenih, morali su se postarati da uklone bilo kakve pojave razdora i neslaganja među pokorenim plemenima. Drugim riječima, morali su se administrativno umiješati u međuplemenske odnose, pa su stoga već prvi provincijski namjesnici Dalmacije prišli rješavanju starih sporova. Imali su dužnost da na miran način riješe međašne nesporazume, te je rimska vlast u ovom slučaju imala ulogu posrednika, čija je presuda bila neopoziva.

Zadatak koji se nametnuo rimskim vlastima nije nimalo bio lak. U to su se, bez sumnje, veoma brzo uvjerali i rimski administratori. Prvo je trebalo steći neku opću predstavu o prirodi spora. Trebalo je utvrditi staništa pojedinih plemena, ispitati njihove tradicionalne, tj. povijesne granice i niz drugih pojedinosti, a onda nakon svega, trebalo je izvući suštinu problema.

Plemena koja su vodila spor, obično su rimskim vlastima iznosila tužbe, sa svojim objašnjenjima. U težim slučajevima predmet je dolazio izravno pred samog provincijskog namjesnika, kako se to lijepo vidi sa natpisa. Namjesnik je obično takve predmete predavao u ruke vojnog lica čija je jedinica služila na tome području. Uz pomoć vojnika, zaduženi oficir je vodio parnicu. Izlazio je na teren, odnosno na lice mjesta, i nakon što bi ispitao obje sporne strane, proučio sve potrebno s time u vezi, pa nakon što bi stekao opći uvid, donosio je presudu koja je saopćavana zavađenim plemenima. Na koncu, sudska komisija je postavljala kamen međaš na sporno mjesto, na koji se nanosio sadržaj presude. Takva presuda je bila neopoziva i u pravom smislu predstavljala je zakon za sporne strane. Ona strana koja bi povrijedila presudu, protiv sebe je izazivala vlast, a to je, pak, za sobom povlačilo određene sankcije koje su sprovodili vojnici, tj. predstavnici vlasti.³⁾

Kako smo naprijed naveli, svjedočanstva tih i takvih presuda nalazimo u znatnom broju i na području rimske provincije Dalmacije. Naveli smo i to da se ti međašni natpisi susreću uglavnom u kraškim predjelima, jer imamo svega jedan nalaz koji ne potječe iz takvih predjela (nalaz iz Vagnja kod Jajca). To nam dokazuje da su upravo prirodne okolnosti dotičnog regiona uzrokovale međuplemenske sukobe ove prirode, a to je siromaštvo dobara od kojih je ovisio život i opstanak.

S obzirom na dosta česte pojave ovakvih graničnih sporova, moramo pretpostaviti da bi broj svjedočanstava toga morao biti daleko veći nego nam je danas poznat. Ili još leže negdje neotkriveni, ili su za uvijek propali, a moramo pretpostaviti i to da je bilo takvih presuda koje su se temeljile na usmenom dogovoru, što je sve skupa izvan našeg domašaja.

³⁾ O tome: I. Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano 1974, p. 291 i d.

Sudske presude koje se odnose na sporove zbog međa, a za koje mi znamo, sve od reda su nanesene na kamen, pa se stoga u literaturi i zovu međašni ili terminacijski natpisi. Mogu biti raznog oblika. Ili su to stupići, ploče, ili je to obični kamen određenog oblika koji se mogao zabosti, odnosno zabiti u zemlju i postaviti na vidno mjesto. U nekim slučajevima, natpis, odnosno sudska presuda, nanosila se na kamen živac, i to u slučajevima ako se radilo o kamenu koji se nalazio pored izvora, potoka, kakvog spornog prolaza, klanca i sl.

Sudska presuda sadrži najbitnije podatke radi čega se postavlja međaš. Obično počinje imenom provincijskog namjesnika koji je bio na čelu provincije u to vrijeme, pa se kaže, da se sudska presuda donosi po njegovoj odluci, naređenju ili nalogu (ex decreto, ex iussu, ex sententia, itd.). Dotični namjesnik svoja ovlaštenja obično prenosi na drugo lice. To je najčešće centurion, ili vojni tribun, koji su zaduženi da ispituju predmet i izvrše sve radnje koje stoje s time u vezi.

Ta vojna lica su pripadala jedinicama koje su služile u provinciji Dalmaciji, i prema sadržaju tih natpisa, vidimo da su to najčešće pripadnici VII i XI legije. Taj podatak nam je od velike vrijednosti jer nam u isto vrijeme omogućava da dosta pouzdano datiramo dotične spomenike, s obzirom da nam je poznata povijest tih legija, tj. znamo kada su došle, kako dugo su se zadržale i kada su napustile ovu provinciju.

Nakon tih uvodnih podataka, dalje u tekstu se kaže da se međaš postavlja između (inter) tog i tog plemena koji su se sporili. Međutim, ne postoji određena shema natpisa, odnosno formula po kojoj bi se zapisala sudska presuda, kakav je npr. slučaj s drugom vrstom natpisa kao što su to grobni ili posvetni spomenici. No, unatoč toga, svaki natpis ove vrste svojim određenim izrazima odaje njegov karakter. Najuputniji i najčešći takvi izrazi su: »inter . . .«, zatim »ut fines regeret et terminos poneret«, »iudex datus ex conventione eorum ab . . .«, »directus mensuris actis iussu«, itd.

U nekim slučajevima, natpis je sasvim kratak. Sadrži tek nekoliko slova koja predstavljaju određene kratice i pojmove. Takav natpis je, na primjer, onaj iz okolice Gacka i Kosijereva u Hercegovini. Neki su, pak, ispisani lijepo uklesanim slovima na uredno uglačanoj površini, dok su opet neki izrazit primjer nevjeshog pisanja, što ukazuje da je takve spomenike pisalo lice kojemu klesarstvo i pisanje nije bilo struka. U isto vrijeme, takvi slučajevi nam govore o težini spora, kada sporne strane nisu mogle čekati isporuku neke stručne radionice ili klesara, jer se presuda morala objelodaniti odmah, kako bi se okončao spor, odnosno kako bi se protivničke strane upoznale sa presudom.

Međašni natpisi spadaju u skupinu spomenika koji predstavljaju izuzetnu vrijednost. Svojim sadržajem daju učenjaku niz vrijednih podataka raznovrsne prirode, bilo da se to, na primjer, odnosi na pitanje topografije pojedinih plemena, plemenskih zajednica ili gradskih općina. Iz njih takođe crpimo podatke o pravnom ustrojstvu i međusobnim odnosima pojedinih zajednica. Daju nam podatke o načinu rimske uprave i sudstva u provincijama, o odnosu peregrina i predstavnika vlasti, vojnih jedinica, itd.

Neki od ovih natpisa su već ranije objavljeni u raznim glasilima, najčešće u CIL-u. Neki istraživači su ih, pak, obrađivali s raznih stanovišta. Tako ih je, na primjer, A. Betz obradio s vojnog pogleda.⁴⁾ Tek je nedavno učinjen prvi pokušaj da se svi ovakvi natpisi saberu na jednom mjestu, kako je to učinio John J. Wilkes. Međutim, ima više razloga da smo se i mi odlučili za njihovu obradu, budući da ih spomenuti tekst ne obrađuje u svoj potrebnj jasnoći, a k tome neki od navedenih spomenika su duplirani pa ih je ispalo više nego ih u stvari, barem do sada, ima.

Iz svih tih razloga zaključili smo da je neophodno da se još jednom donese njihov puni tekstualni sadržaj, što će omogućiti da zainteresirana strana stekne bolji uvid u postavljeno pitanje, odnosno da se i sam kritički postavi naspram određenog predmeta.

1. Vaganj (Jajce)

Međašni natpis nađen je u blizini sela Vagnja kod Jajca. Tekst je nanesen na kamen živac, slova su lijepo i pravilno urezana. Natpis ovako glasi:⁵⁾

L. ARVNTIVS	L(ucius) Arruntius
CAMIL/VS SCRIB	Camil[us] Scri
B/NIA/VS LE / PRO	b[on]nia[n]us le[g(atus)] pro
PR.C/AE/ARIS AVG	pr(aetore) C. [C]ae[s]aris (Aug(usti)
GERMANICI. IVDICEM	Germanici iudicem
DEDIT. M/COELIVM)	dedit M(anium) Coelium (centurionem)
LEG. VII. INTER. SAPVATE	leg(ionis) VII inter Sapuate(s)
E///MATINOS. VT. FINES	e[t La]matinos ut fines
////ERET. ET TERMIN/S. PO	[reg]eret et termin[o]s po[n(eret)]
////////////////////	

Iz napisanog se vidi da se ovim međašom označava granica između Sapuata i Lamatina. Dalje, iz natpisa saznajemo da je u vrijeme ovog spora namjesnik Dalmacije bio Lucije Kamil Skribonijan, a poznato nam je da je tu dužnost obavljao u vrijeme cara Klaudija, jer je to onaj isti namjesnik koji je 42. godine podigao pobunu u Dalmaciji protiv cara. Prema tome, upravljao je Dalmacijom u vremenu između 40. i 42. godine.⁶⁾

⁴⁾ A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien* (Abhandlungen des Archäol.-epigraph.-Seminars der Universität, N. F. III. Heft), Wien 1939. Isto tako: A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian* (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, 12, Wien 1958).

⁵⁾ CIL III, 9864^a; Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, II (1890), p. 306 i 367 i d; GZM XXVI (1914), p. 175; Dessau, ILS, no. 5950; A. Betz, o.c., p. 31; John J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, Arheološki vestnik XXV (1974), Ljubljana 1976, p. 267, no. 23.

⁶⁾ O njegovih pobuni: Tacit, Hist. I, 89; općenito o njegovom namjesnikovanju u Dalmaciji: John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, p. 443; S. Ljubić, *O upraviteljih Dalmacije za rimskog vladanja*, RAD. JAZU XXXI (1875), p. 29.

Dotični namjesnik je zadužio Manija Celija, koji je bio centurion VII legije, da odredi granice plemena, odnosno općina, koje su se sporile, tj. između Sapuata i Lamatina. Sapuati će jamačno biti stanovnici naselja Sapue. Taj toponim nam je poznat iz Ravenatove Kozmografije kao stanica na dionici puta: Balioa — Apeva — Sapua — Bersellum — Ibisva (moguća greška za Bistua).⁷⁾

Dok su neke od ovih stanica prilično određene, dotle je ubikacija Sapue ostala do danas neizvjesna. Truhelka ju je locirao u Runiče,⁸⁾ a Kujundžić u Donji Vakuf,⁹⁾ dok Bojanovski kaže da bi tu stanicu trebalo tražiti negdje oko Jajca, Donjeg Vakufa, Turbeta ili Oboraca.¹⁰⁾ Ovaj međašni natpis, naime, nepobitno govori da su stanovnici Sapue naseljavali kraj koji nije bio daleko od Jajca, a s obzirom da je natpis bio uklesan u stijenu koja se nalazila uz lijevu obalu rječice Vaganca (ili Kupreška rijeka), očito je da je zemlja, tj. pašnjaci, sa desne, tj. istočne strane rijeke pripadala jednom, a s lijeve strane drugom plemenu. Drugim riječima, moglo bi se pretpostaviti da su Sapuates držali zemlju istočno od Vaganca, sve do doline Vrbasa, pa i dalje u tome pravcu.

Drugi etnonim koji se ovdje spominje jeste Lamatinos. Bez sumnje, i oni predstavljaju stanovnike naselja koje nam je poznato iz dva izvora. Prva je Tabula Peutingeriana, a drugi Itinerarium Antonini. To naselje izvori nazivaju Lamatis, po čemu se vidi da etnonim s našeg natpisa nije ništa drugo nego stanovnici tog naselja.

Za ubikaciju ovog toponima dati su do danas brojni prijedlozi, pa se uglavnom drži da se Lamatis nalazila sjeverno od Dobrinja (južno od Banjaluke).¹¹⁾ Ako bi se prihvatilo ovakvo mišljenje, to bi onda bilo u oprečnosti s mjestom nalaza ovog natpisa, izuzev ako se ne pretpostavi da je to pleme držalo šira prostranstva koja su dopirala na jug sve do Jajca, odnosno Vagnja, kako to bilježi i ovaj međaš.¹²⁾ U svakom slučaju stanište i jednog i drugog plemena nije bilo daleko od Jajca, naime tu su im se dodirivale granice zbog kojih su se sporili, o čemu govori i navedeni natpis.

2. Z m a j e v a c (Stolac)

Međašni natpis sastoji se iz svega nekoliko slova, tj. kratica. Urezan je na kamen živac, na tzv. »Sarića Greda«. To je planinski vijenac, ili tačnije, zadnji njegov ogranak koji dominira nad prijelazom iz Gatačkog polja u Cernicu. Tekst je od zemlje uzdignut svega 1,5 m. Površina

⁷⁾ Ravenatis Anonymi Cosmographia IV, 19; 217—218.

⁸⁾ C. Truhelka, GZM IV (1892), p. 346—347.

⁹⁾ I. Kujundžić, *Časopis »Vrhibosna«*, Sarajevo 1933, p. 255—256 i VAHD. 1925, p. 47 i d.

¹⁰⁾ I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela, knj. XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, ANUBiH, Sarajevo 1974, p. 226.

¹¹⁾ O tome: E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u BiH*, Sarajevo 1960, p. 28; I. Bojanovski, o.c., p. 93.

¹²⁾ Ovaj natpis je najbolje svjedočanstvo da se granica ove zajednice pružala oko Jajca, gdje se našao ovaj natpis

stijene je ugladena, slova su pravilna, dosta velika, koja čine ligaturu. Natpis ovako glasi:

TE.IN TE Vcv

Te(rminus) in(ter) Te(..) [et] Ucu(..)

Lako je primijetiti da natpis nije potpun jer mu nedostaju brojni elementi osebujni za ovu vrstu natpisa. Nema ni imena namjesnika, ni lica koje je izvršilo razgraničenje, ni drugih uobičajenih podataka, pa se zato s pravom upitao Sergejevski, koji ga je objavio, da li se uopće radi o međašnom natpisu.¹³⁾ Po našem mišljenju, ovo bi svakako bio međaš, kako se može vidjeti i iz kratica, ali i neke druge okolnosti nam govore da se radi baš o toj vrsti natpisa. Naime, natpis je nađen na planinskom prijevoju, koji je po prirodi mogao označavati granicu plemena ili nekih gradskih općina. Drugo, natpis je nanesen na kamen živac koji je stajao pored puta, a znamo da su putovi veoma često predstavljali određene granične oznake, što sve skupa ukazuje da se zaista radi o međašu. Na žalost, ne saznajemo između kojih zajednica je ovaj međaš označavao granicu. »Sigla Vcv« nam ništa ne govori, jer ne znamo da li se to odnosi na neko pleme, plemensku dekuriju, ili na pripadnike neke gradske općine, ili nešto drugo. S ovog područja nemamo nijedno rimsko naselje čiji bi naziv odgovarao ovoj sigli. S obzirom da natpis nije cjelovit, nemoguće je saznati njegov najbitniji sadržaj i značenje.

3. Kosijerevo (Bileća)

Ovo je poduži međašni natpis uklesan u kamen živac (nedavno isječen i prenesen u muzej u Nikišću). Potječe iz vremena kada je u Dalmaciji bio namjesnik Lucije Funisulan Vetonijan, dakle između 80. i 83. godine.¹⁴⁾ Puni tekst natpisa glasi:¹⁵⁾

FVNISVLANVS VET	L.] Funisulanus Vet
//NIANVS LEG PR PR	[o] nianus leg(atus) pr(o) pr(aetore)
//NTEM ET TERMINOS	[po]ntem et terminos
//NOVARI IVS/IT PER	[re]novari ius(s)it per
T.CASIVM FRONTON	T.Cas(s)ium) Fronton[em]
O LEG. IIII FF. IN	o(ptionem) leg(ionis) IIII F(laviae) F(elicis in
///DO VESIO CN	[fun?]do Vesi(i)o (?) c(ura)n(te) (?)
SC D L M	sc(riptoream) D(..) L(..) V(..)

Dakle, daje se na znanje da je gore spomenuti namjesnik naredio T. Kasiju Frontonu, opciju (pomoćniku centuriona) legije IIII Flavije Feliks, da obnovi most i međašni natpis. Čini nam se da ni Sergejevski ni Bojanovski, koji su se bavili ovim natpisom,¹⁶⁾ nisu našli najbolje

¹³⁾ D. Sergejevski, *Spomenik*, SKA. LXXXVIII. (1938), drugi razred, br. 18, p. 114.

¹⁴⁾ J. J. Wilkes, o.c., p. 445; S. Ljubić, o.c., p. 36.

¹⁵⁾ I. Bojanovski, *Tribunia*, knj. 3, Trebinje 1977, br. 11, p. 91; John J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, p. 266. no. 21.

¹⁶⁾ D. Sergejevski, *Borne frontière romaine de Kosijerovo*, *Archaeologica Iugoslavica*, V, Beograd 1964, p. 93—95; Godišnjak, X, Centar za balk. ispitivanja, Sarajevo 1973, p. 137—187.

rješenje za čitanje njegovog zadnjeg dijela. Naime, oni predlažu da se zadnja kratica IN u trećem redu odozdo čita in(fundo), a čini nam se da je slično i sa slijedećom kraticom. Naime, ako je već riječ o međašnom natpisu, onda on sadrži skoro neizostavnu oznaku, a to je riječ »inter«, koja označava između koga se postavlja taj međašni kamen. Iz toga razloga pitamo se, nije li pravilnije da onu kraticu IN čitamo kao in(ter), što bi u potpunosti odgovaralo fizionomiji ovog natpisa.

Tumačenje slijedeće kratice je isto tako teško, pa bi svako nagađanje bilo nesigurno. Moguće da se spominju zajednice koje su se sporile i koje su imale staništa otprilike na prostoru koji se sterao između Bileća i Trebinja. Tu kod Kosijereva, gdje je nađen ovaj natpis, dodirivale su im se međe, a preko spomenutog mosta, vodila je poznata cesta Salona — Naronā — Leusinium — Dyrachium. Spomenuta rijeka sa mostom je očito činila granicu između zajednica koji su bile u sporu, po čemu bi se moglo pretpostaviti da je jedna zajednica naseljavala područje istočno od rijeke, a druga zapadno.

4. Kosijerevo (Bileća)

Nedaleko od mjesta nalaza gornjeg natpisa, našao se i drugi, takođe urezan u kamen živac. Sasvim je kratak, naime, ispisan je samim kraticama, tj. početnim slovima, što predstavlja veliku teškoću za njegovo čitanje i razumijevanje. Puni tekst ovako glasi:¹⁷⁾

I.A.D.C.S.G.B	i(..)	a(..)	d(..)	c(..)	s(..)	g(..)	b(..)
L.Z (?). I.R (?). Q.E.N	l(..)	z(..)	i[nte]r	Q(..)	e[t]	N(..)	

Čini nam se da bi svaki pokušaj dešifriranja bio zaludan, izuzev posljednjih kratica u drugom redu, gdje bi se možda moglo pročitati »i(nte)r Q(..) e(t) N(..)«. Ukoliko bi ovo bilo prihvatljivo, premda Bojanovski ne čini ovaj pokušaj, onda bi to bio zasiguran dokaz da se stvarno radi o međašnom natpisu, mada bi za to govorile i druge činjenice (napisan na kamenu živcu, nađen uz rijeku koja je mogla biti granica, itd.). Uostalom, već smo se susreli s natpisom pisanim kraticama (nalaz iz Zmajevca kod Stoca), i to takoreći u neposrednoj blizini ovoga, što bi možda bila uputa da je pisanje međašnih natpisa putem kratica u ovome kraju, bilo uobičajeno.

5. Krć (Dubrava kod Poljica)

Ovo je poduži natpis sa kojeg saznajemo sve bitne činjenice koje donosi jedan međašni spomenik. Naime, u njemu se kaže da je ponovo razmotrena i obnovljena međa između Nerastina i Pituntina, i to onako kako je to bilo po ranijoj presudi učinjeno u vrijeme namjesnika Volusija Saturnina. Ta njegova presuda je sada razmotrena od strane legata Pizona, koji je upravljao Dalmacijom u vrijeme cara Klaudija. Pizo je svoje ovlaštenje prenio na Gaja Marija Materna, centuriona VII legije,

¹⁷⁾ I. Bojanovski, *Tribunia*, knj. 3. Trebinje 1977, 12, p. 94.

koji je sa svojim pomoćnicima naređenje obavio uspješno, nakon čega je postavio ovaj međaš, tj. presudu koja je imala da riješi spor između zavađenih zajednica. Puni tekst natpisa glasi:¹⁸⁾

NTER.NER	[i]nter Ner[asti]
NOS.ET.PITVNTI	nos et Pitunti
NOS.TERMINI.R	nos termini r[eco]
GNITI ET RESTITV A	gniti et restitu[ti] a
ISONE.LEG.PRO.PRETORE	[P]isone [leg(gato)] pro pr[a]etore
CLAVDI CAESARIS	[Ti(berii)] Claudi Caesaris [Aug(usti)]
GERMANICI PER.C MA	Germanici per C.Ma[r]
IVM MATERNVM) LEG	ium Maternum (centurionem) leg(ionis)
VII.C.P.F.QVOS.L.VOLVS	VII C.(laudia) p.(iae) f(idelis) quos L.Volus(ius)

///N//////////N//////////
///N//////////N//////////

.....
.....

Ove dvije zajednice koje su vodile spor, poznate su nam sa drugih natpisa ovog kraja. Za Nerastine se zna da su naseljavali područje koje se steralo od Stobreča do Omiša prema masivu Mosora. Spominje ih i Plinije (N.H. III, 142), i prema prihvaćenom mišljenju, njihovo sjedište se nalazilo kod današnjih Jesenica.¹⁹⁾

Druga sporna strana bili su Pituntini. Nalazili su se na susjednom područja, sa svojim plemenskim središtem u današnjoj Podstrani.²⁰⁾ To središte spominje i Plinije (N.H. III, 142), tako da o tome pitanju nema nikakve dvojbe. Preko ovog natpisa može se pretpostaviti da su granični sporovi između te dvije zajednice bili starog datuma, jer se, na primjer, ovdje navodi da je granice između njih ranije bio uredio Lucije Volusije Saturnin, ali očito, to nije dugo trajalo. Vidjet ćemo da su ti isti Nerastini vodili slične sporove i sa svojim drugim susjedima, što nije ni čudo jer su na tamošnjem skućenom prostoru živjele čak tri zajednice (Nerastini, Pituntini i Onastini).

6. K r u g (Jesenice kod Poljica)

Ovo je poduži potpuni natpis koji opet govori o graničnim razmicama između Nerastina i njihovih susjeda, ovog puta to su Onastini. Na njemu čitamo:²¹⁾

¹⁸⁾ CIL III, 12794; Dessau 5952; A. Betz, o.c., p. 31—32; John J. Wilkes, o.c., p. 266, no. 19.

¹⁹⁾ J. J. Wilkes, *Dalmatia*, p. 457.

²⁰⁾ J. J. Wilkes, o.c., p. 227.

²¹⁾ CIL III, 8472; F. Bulić, *Bulletino di archeologia e storia dalmata XII (1889)*, p. 145, no. 128; *Archeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*, XIII, 1890, p. 104; Dessau 5948; John J. Wilkes, *Boundary stones in Roman Dalmatia*, p. 265, no. 17.

L.TREBIVS	L(ucius) Trebius
SECVNDVS PR	Secundus pr
AFFECTVS CASTR	affectus castr
ORVM.INTER	orum inter
ONASTINOS.ET	Onastinos et
NARESTINOS TER	Narestinos ter
MINOS POSIT.IVS	minos posuit ius
SV.L.VOLVSI.SATV	su L.Volusi Satu
RNIN.LEG.PRO.PR	rnin(i) leg(ati) pro pr
AETORE C.CAE	aetore C.Cae
/// IS.A/////	[sar]is A[ug(usti)]
////ANICI.EX	[Germ]anici ex
SENTENTENTI	sentententi
A.QVAM IS ADH	a quam is adh
IBITO CONSI	ibito consi
LIO DIXIT	lio dixit

Tu, dakle, jasno stoji da je namjesnik provincije Lucije Volusije Saturnin odredio prefekta logora Lucija Trebija Sekunda (vjerojatno pripadnika VII legije), da uredi među između Onastina i njihovih susjeda Nerastina, a na temelju ugovora koji je postignut na prethodnom savjetovanju spornih strana.

Za Nerastine (ovdje se javlja oblik Narestinos) smo već rekli ono što je bitno za pitanje njihovog smještaja, dok se za Onastine može reći da su naseljavali uski primorski pojas koji se proteže otprilike od Stobreća do Omiša, zahvaćajući i dio mosorskog masiva. Dakle, riječ je o dvije peregrinske zajednice koje su, po svoj prilici, imale granične sporove i prije dolaska Rimljana u ove krajeve, zbog skućenog prostora koji su naseljavali, dijeleći ga još i s drugim zajednicama.

7. K r u g (Jesenice kod Poljica)

Ovo je kratak, nepotpun natpis, nađen takođe u Krugama. Od cijelog spomenika može se samo ovo pročitati:²²⁾

EX.SE	ex se(ntentia)
QVEM.IS.ADHIB	quem is adhib(ito)
SILIO DIXIT	[con]silio dixit

Mada je natpis nepotpun, može se razabrati da se radi o međašnom spomeniku, jer se tu kaže da je po odluci riješeno onako kako je bilo zaključeno na prethodnom savjetovanju. Tu nam nedostaje ime namjesnika koji je izdao naredbu, kao i imena zajednica na koje se odnosila ova presuda. Uzimajući u obzir mjesto nalaza ovog spomenika, nećemo pogriješiti ako pretpostavimo da se to odnosi na, nama već poznate, peregrinske zajednice s ovog područja i koje su nam već poznate po ovakvim sporovima. Ili je riječ o Nerastinama ili Pituntinima, ili pak, o

²²⁾ CIL III, 8473; F. Bulić, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata XII* (1890), p. 151; E. Hula, *AEM XIII* (1890), p. 104. John J. Wilkes, o.c., p. 266, no. 18.

Nerastinima i Onastinima, budući da se ovi prvi češće javljaju kao sporna zajednica.

Zbog nepotpunosti teksta, ne možemo odrediti ni vrijeme nastanka spomenika, budući da se ne javlja ime namjesnika. U svakom slučaju, može se staviti u isto vrijeme kao i drugi spomenici ove vrste iz ovog područja, a to je polovica I stoljeća n.e.

8. R a z v o đ e (Promin kod Drniša)

Poduži, ali, nepotpun natpis, nađen je kod Razvođa u blizini stare Promone. Nedostaje mu najvredniji dio, tj. imena zajednica između kojih se postavlja ovaj međaš. Natpis ovako glasi:²³⁾

VLLIVS.T	... Vib]ullius t[rib(unus?) le]
G.VII.ET L.SA	g(ionis) VII et L.Sa[lvius?]
M.SVETO.CE	M.Sueto ce[nt]
VRIONES.LEG.X	uriones leg(ionis) X[I]
DICES.D TLEX	[iu]dices d[a]ti ex
MVENTIONE.A	[co]mventione a
OLVSIO.SATVR	[L.V]olusio Satur[ni]
NO.LEG.PRO PR	no leg(ato) pro pr(aetore)
AESARIS.AVG	[C.C]aesaris Aug(usti)
INTER	[Germanici] inter

Dakle, razabiremo da su Bibulije tribun VII legije i Salvije Marko Sueto, centurion XI legije, bili zaduženi od strane namjesnika provincije Lucija Volusija Saturnina, da prisustvuju zajedničkom vijećanju spornih zajednica, i da, kao predstavnici vlasti, sankcioniraju sporazum oko sporne međe. To je učinjeno i kao ishod toga, postavljen je ovaj međaš. Na žalost, natpis se prekida kod »inter«, te tako ne znamo koje su to zajednice.

Iz cijelog natpisa možemo izvući još jedan podatak. Naime, tu se navodi da su za spor od strane namjesnika bila zadužena vojna lica koja, međutim, pripadaju dvjema različitim jedinicama. Prvi, tribun Vibulije, oficir je VII legije, a Salvije Marko Sueto je, pak, centurion XI legije. Postavlja se pitanje iz kojeg razloga je tako postupljeno. Mišljenja smo da su sporne zajednice živjele na područjima navedenih jedinica, i da bi se spor riješio što pravičnije, namjesnik je odredio predstavnike obje legije da vode spor, što bi značilo da su na taj način sporne zajednice u neku ruku bile zastupljene svojim zastupnicima. Inače, ne bismo znali drugačije protumačiti prisustvo dvaju sudaca iz različitih vojnih jedinica.

²³⁾ CIL III, 9832; A.E.M. VIII. (1890), p. 102; GZM. VII. (1895), p. 415; Dessau 5949; A. B e t z, o.c., p. 31; J o h n J. W i l k e s, o.c., p. 263, no. 12.

9. Oklaj (Promina kod Drniša)

Kraći nepotpun natpis, nađen je u Oklaju kod Promina. I ovdje nedostaje osnovni sadržaj. Evo kako glasi:²⁴⁾

VOLVS	[L.] Volus (io)
RNINO	[Satu]rnino [leg(ato)]
PR.C.CAES	[pr(o)] pr(aetore) C. Caes(aris)
ERM	[Aug(usti) G]erm(anici) [inter . . .]

Oдавде saznajemo jedino ime namjesnika. To je, nama već poznati Lucije Volusije Saturnin, koji je vjerojatno opet zadužio neka vojna lica da uredе sporne međe. Ni ovoga puta ne saznajemo između kojih zajednica se vodio taj spor, kao ni u prethodnom slučaju. To su, vjerojatno, pripadnici onih zajednica koje su naseljavale šire područje oko Drniša, a znamo da su to bili pripadnici Liburna.

10. Podgrađe (Benkovac)

Ovo je poduži natpis koji sadrži sve osnovne podatke bitne u jednom međašu. Zanimljiv je iz niza razloga. Na njemu se čita:²⁵⁾

TI //AVDIVS L///	Ti(berius) [Cl]audius L. . .
C.AVILIVS.CLEMEN	C.Avilius Clemen[s]
L.COELIVS.CAPELLA.P	L.Coelius Capella P.
RAECIVS.LIBO.P.VALERI	Raecius Libo P.Valeri
VS.SECVNDVS.IVDICES	us Secundus iudices
DATI.A.M.POMPEIO.SILVA	dati a M.Pompeio Silva
NO.LEG.AVG.PRO.PR.INTER	no leg(ato) Aug(usti) pr(o)
	pr(aetore) inter
REM.P.ASSERIATIVM.ET.REM.P.AL	rem p(ublicam) Asseriatium et
	rem p(ublicam) Al
VERITARVM.IN RE PRAESENTI.PER	veritarum in repraesenti per
////AM.SVAM DETERMINA	[sententi]am suam determina
VERVNT	verunt

Iz natpisa saznajemo da su općine Aserijata i Alverita imale granične sporove, pa su se njihovi predstavnici sastali da nađu zajedničko rješenje, što su i učinili. Za rješenje tog spora namjesnik provincije Marko Pompej Silvan je sa svoje strane, tj. ispred vlasti, odredio petoricu sudaca, i to: Tiberija Klaudija M(. . .), Gaja Avilija Klementa, Lucija Celiya Kapela, Publija Recija Libona i Publija Valerija Sekunda, koji su po namjesnikovoj presudi izvršili razgraničenje između zajednice Aserijata i Alverita. Dakle, učinjeno je sve onako kako je bilo zakonski predviđeno. Ovoga puta ne navode se vojna zvanja namjesnikovih izaslanika, pa vjerujemo da su to građanski suci. To je tim uvjerljivije što natpis, vjerojatno, potječe iz doba kada su iz Dalmacije bile prebačene

²⁴⁾ CIL III, 9833; *Bulletino dalmato*, XII, br. 101, p. 116; John J. Wilkes, o.c., p. 263, no. 14.

²⁵⁾ CIL III, 9938; Dessau 5951; A. Betz, o.c., p. 34; John J. Wilkes, o.c., p. 262, no. 11.

legije u druge provincije, te su sada umjesto oficira, parnicu vodili građanski suci.

S obzirom da se navodi ime namjesnika, time je datiran sam natpis, te možemo reći da spada u vrijeme između 67. i 70. godine.

Dvije zajednice koje su se sporile oko međa, kako vidimo, bile su, s jedne strane zajednica Aserijata, a s druge strane zajednica Alverita. Prvi su nam dobro poznati, jer su to pripadnici poznate peregrinske općine Aserije, za koju znamo da se nalazila u Podgrađu kod Benkovca.²⁶⁾ Zajednica Alverita su jamačno pripadnici peregrinske općine Alverije (Alveria), koja se nalazila kod Dobropoljaca u istočnoj Bukovici.²⁷⁾ Prema tome, vidimo da su obje zajednice bile nastanjene u benkovačko-bukovačkom kraju, te da su se sporile zbog međa, o čemu govori i ovaj natpis.

11. B r u š k a (između Medviđe i Benkovca)

Ovo je kraći natpis u kojem se opet javlja etnonim Aserijata. Ovaj put granični spor su imali sa svojim susjedima Sidrinima (Sidrinos). Natpis ovako glasi:²⁸⁾

CAESARIS AV
NTER SIDRINOS ET
ASSERIATES Q.AEBV
TIVS LIBERALIS LEG
XI DEFINIT

...] Caesaris Au[g(usti) Germ(anici)]
[i]nter Sidrinos et
Asseriatas Q.Aebu
tius Liberalis (centurio) leg(ionis)
XI definit

Kako se može zapaziti, nedostaje uvodni dio teksta, za koji se može pretpostaviti da je sadržavao ime namjesnika sa zvanjem (legatus pro praetore), ali unatoč toga imamo sve bitne podatke na osnovi kojih možemo donijeti niz zaključaka. Prvo, vidimo da natpis potječe iz doba cara Klaudija, kao i većina ovih spomenika s ovog područja. Dalje, saznajemo da se taj spor vodio između, nama već poznatih, Asseriatata i njihovih susjeda Sidrina. Iz toga se može steći dojam da su se pripadnici aserijatske zajednice ponašali dosta osiljeno naspram svojih susjeda, jer podsjetimo se da su se zbog međa parničili i s Alveritanima, drugim svojim susjedima. Ovoga puta, nama nepoznati namjesnik, imenovao je za suca Kvinta Ebutija Liberala, centuriona XI legije, koji je spor priveo kraju, i koji je »pobliže odredio« (definit) međe.

Već smo naveli da su Aseriati poznati sa prethodnog natpisa, dok se Sidrini prvi put javljaju, ne samo na ovoj vrsti spomenika, nego uopće u izvorima. Naime, još i prije otkrića ovog natpisa, preko Ptolomeja je bio poznat jedan toponim koji se, po njegovim uputama, nalazio upravo negdje na ovome području obale.²⁹⁾ To je Sidrona, međutim, o njoj se

²⁶⁾ O tome vidi kod: M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, p. 19. Tu je data sva građa koja se odnosi na pitanje Aserije.

²⁷⁾ Vidi. M. Suić, o.c., p. 19 i 36.

²⁸⁾ Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes, VIII. (1905) Beibl. 53; Rev. arch. VI. (1905), p. 483 n. 164; Dessau 9379; A. Betz, o.c., p. 33; John J. Wilkes, o.c., p. 262, no. 10.

²⁹⁾ Monumenta Cartographica Jugoslaviae, I, Beograd 1974, p. 20.

malo znalo. Istraživači su se za nju počeli više zanimati tek od vremena kada je postalo aktualno pitanje rodnog mjesta sv. Jeronima, za kojeg se zna da se rodio u mjestu Stridonu. Neki od istraživača su mislili da je to jedan te isti toponim, smještajući ga na razne strane.³⁰⁾ Međutim, kada je otkriven ovaj natpis koji spominje etnonim Sidrinos, bilo je lako zaključiti da se tu radi o stanovnicima Ptolomejeve Sidrone. Kako se ovdje u ovom natpisu jasno kaže, da su ti Sidrini imali granične sporove sa svojim susjedima Aserijatima, a kako zasigurno znamo da se stara Aserija, tj. njihovo središte, nalazilo u Podgrađu kod Benkovca, time je postalo jasno da su se i Sidrini nalazili neposredno tu negdje. Na koncu se zasigurno utvrdilo da se Sidrona nalazila na mjestu koje leži nešto zapadnije od današnje Medviđe, što znači da se u neposrednoj blizini tog naselja steralo i zemljište te peregrinske općine, koja je nešto kasnije stekla rimsko građansko pravo i konstituciju.³¹⁾

12. Novigrad (Benkovac)

Poduži natpis nudi nam obilje podataka. Nađen je kod sela Novigrad u blizini Obrovca, odnosno Benkovca. Da se radi o međašnom natpisu, to se jasno vidi iz sadržaja njegovog teksta:³²⁾

FIN S.INTER.NEDITAS.ET CORINIENSES	fin[i]s inter Nedites et Corinienses
DERECTVS.MENSVRIS.ACTIS.IVSSU	derectus mensuris actis iussu [a]
CENI.GEMINI.LEG.PER.A.RESIVM	[Du]ceni Gemini leg(ati) per A. Resium
MAXIMVM) . LEG.XI.PRINCIPEM	Maximum (centurionem) leg(ionis) XI principem
POSTERIOREM.CO.I.ET.PER.ABVTIVM	posteriorem co[(ho)r(tis)] I et per [Q.] A[e]butium
LIBERALEM) . EIVSDEM.LEG.ASTATVM	Liberalem (centurionem) eiusdem leg(ionis) (h)astatum
POSTERIOREM.CHOR.I	posteriorem c(o)hor(tis) I

Kako se može razabrati, radi se o slijedećem: provincijski namjesnik Ducena Gemin naredio je da se utvrdi sporna granica između peregrinske zajednice Nedita i zajednice Korinjana, a to su imali izvesti A.Resije Maksim, centurion XI legije, odnosno princeps I kohorte, i Kvint Ebucije Liberal, centurion iste legije, tj. hastat I kohorte.

Nije navedeno ime cara u čije vrijeme je Ducena Gemin bio namjesnik u Dalmaciji, ali preko Tacita možemo pobliže saznati kada je Gemin namjesnikovao u ovoj provinciji, i čak što više, možemo pobliže odrediti vrijeme kada je postavljen ovaj natpis. Naime, Tacit spominje

³⁰⁾ Fluss je prvi iznio mišljenje da je Sidrona isto što i Stridon. Vidi: M. Fluss, PW RE s.v. Strido IV A/I, 355.

³¹⁾ M. Suić, o.c., p. 36.

³²⁾ CIL III, 2883=15045²; Jahreshefte des österr. archäol. Institutes, V. (1902) Beibl. 5; Dessau 5953^a; A. Betz, o.c., p. 32; John J. Wilkes, o.c., p. 260, no. 7.

Ducena Gemina kao »consularem et vectigalibus publicis praepositum« (Tacit. Ann. 15, 18), i to za godinu 62. Za godinu 69. spominje ga kao »praefectus urbis« (Tacit. Hist. 1,4). Kako je XI legija napustila Dalmaciju 69. godine, to se Geminovo namjesnikovanje u Dalmaciji ima staviti u razdoblje između 63. i 69. godine. Moguće da se naš namjesnik u nastalom građanskom ratu opredijelio za Otona, te bi se jamačno njega ticalo ono što Tacit o tome piše (Tacit, Hist. I, 2). Prema tome, naš spomenik će potjecati iz vremena između 63. i 69. godine.

Peregrinske zajednice koje su se sporile oko međe, Nediti i Korinjanji, prema mjestu nalaza ovog spomenika, zaključuje se da su se nalazili upravo na području današnjeg Obrovca i Benkovca. To se potvrdilo s još nekoliko natpisa s ovog područja, koji takođe spominju ove zajednice.³³⁾ Na koncu, istraživanja su dokazala da su Nedini (Neditae) imali svoje općinsko središte na mjestu današnjeg Nadina, koji se u rimsko doba zvao Nedinium. Prema tome, to je liburnska zajednica koja je u sklopu svoga središta dobila civitet i konstituciju, vjerojatno još u Augustovo doba.³⁴⁾

Za Korinjanje se može gotovo isto reći. Njihovo središte se nalazilo na mjestu današnjeg Karina (Gradina Miodrag) koji se nalazi dvadesetak kilometara sjeveroistočno od Benkovca. Prema tome, i njihovo središte je pripadalo liburnskoj peregrinskoj zajednici (Corinium), koja je dobila status municipija još za Augusta.³⁵⁾

13. Ivanova glavica (Benkovac)

Ovaj međašni natpis je nađen na mjestu zvanom Ivanova glavica, koja se nalazi na putu koji vodi od Cvijine Gradine prema Aseriji. Puni tekst natpisa glasi:³⁶⁾

INTER.AN	[finis] inter An[sienses et Co]
RINIENS SECVNDVM	riniens(es) secundum
ONVENTIONEM VTRIVS	[c]onventionem utrius
QVE PARTIS DERECTVS MENSIV	que partis drectus mensu
ACTIS IVSSV A.DVCENI	[ris] actis iussu a Duceni
INI LEG.AVG.PRO.PR	[Gem]ini leg(ati) Aug(usti) pro pr(aetore)

Iz napisanog se vidi da je isti namjesnik koji se spominje u prethodnom natpisu, opet morao presuđivati Korinjanima, ovoga puta u sporu s njihovim drugim susjedima, a to su bili bili Ansiensi. Spomenuti namjesnik je prethodno naredio spornim stranama da se sastanu i da nađu rješenje, a onda je na osnovi toga donio svoju presudu koja je konačno odredila među (finis) između njih.

³³⁾ O tome: M. Suić, o.c., p. 20. Tu navedena sva literatura o tome.

³⁴⁾ M. Suić, o.c., p. 36.

³⁵⁾ M. Suić, o.c., p. 36.

³⁶⁾ Jahreshefte des österr. archäol. Institutes, XII. (1909). Beibl. 30; Rev. arch. XVI. (1910), p. 357 n. 79; Dessau 9378; A. Betz, o.c., p. 33; John J. Wilkes, o.c., p. 262, no. 9.

Dok nam je zajednica Corinienses poznata sa prethodnog natpisa, druga sporna zajednica za koju se drži da je nosila puni naziv Ansienses (budući da nedostaje početak imena), javlja nam se prvi put. No, unatoč toga, možemo zaključiti da se i ona nalazila na ovome prostoru. Prema tome, to bi bili pripadnici općine skupljeni oko grada Ansiem. Zbog pomanjkanja drugih nalaza koji bi govorili o ovoj zajednici ili njihovom središtu, još se nije saznalo zasigurno gdje bi se oni mogli pobliže smjestiti, kao ni to gdje treba tražiti ostatke njihovog središta. U svakom slučaju, oni su činili liburnsku peregrinsku zajednicu koja je naseljavala prostor koji se stere između Benkovca, Knina i Obrovca.³⁷⁾

Preko dosadašnjih natpisa nađenih na tome području, vidjeli smo da je posvjedočeno ovdje više peregrinskih i gradskih općina, pa nije ni čudo da ovdje nalazimo veći broj natpisa.

14. Karin

Ovaj natpis opet govori o međašnom sporu zajednice Nedita i zajednice Korinjana. To je poduži natpis, nađen u selu Karin, dakle na mjestu gdje se nalazio antički Corinium, što se vidi i po obliku suvremenog naziva današnjeg sela koji vuče porijeklo od antičkog naziva.³⁸⁾ Puni tekst natpisa glasi:³⁹⁾

///NVS LACO
LEG.VII IVDEX
S.EX.CONVENT
R.A.L.VOLV
SATVRNINO.LE
RO.PR.C.CAESARI
VGVSTI.GERM
CI INTER NED

...]nus Laco
[cent(urio)?] leg(ionis) VII iudex
[datu]s ex convent(ione)
[eo]r(um) a L.Volu[sio L.f.]
Saturnino le[g(ato)]
[p]ro pr(aetore) C.Caesari[s]
A]ugusti Germ[a
ni]ci inter Ned[it(itas et Corinienses)?]

Kako se vidi, natpis nije potpun, tj. oštećen je, i to u najvrednijem, donjem dijelu. Iz toga razloga ne znamo zasigurno da li su Nediti stvarno vodili granični spor opet sa Korinjanima, kakav je to bio slučaj u prethodnom natpisu. Redaktor CIL-a nije pokušao s restitucijom teksta, dok je Betz to učinio, za što smo se i mi odlučili. Međutim, to je neizvjesno, jer nema nikakvog pouzdanog podatka da se ustvrdi da su to bili upravo Korinjani, tim više što imamo jedan natpis koji govori o istom sporu ove zajednice s jednom drugom, takođe susjednom zajednicom, a to su Ansiensi. No, za Korinjane smo se odlučili iz razloga što nam je ta zajednica najpoznatija s ovog područja i sa drugih natpisa, pa je moguće, a i velika vjerojatnost, da su međašni sporovi između njih i poznatih Nedita bili češći, nego, npr, s drugim susjednim, manje poznatim zajednicama, kakvi su bili Ansieniti.

³⁷⁾ J. J. Wilkes, *Dalmatia*, p. 211.

³⁸⁾ Vidi: M. Suić, o.c., p. 20; J. J. Wilkes, o.c., p. 211.

³⁹⁾ CIL III, 2882; A.E.M. XIII. (1890), p. 103; A. Betz, o.c., p. 30; John J. Wilkes, o.c., p. 259, no. 4.

I ovdje nalazimo podatke, slično kao što je slučaj s drugim ovakvim natpisima. Dakle, namjesnik provincije, Lucije Volusije Saturnin, koji je u Dalmaciji službovao u vrijeme cara Klaudija, zadužio je Laka, centuriona VII legije, da bude sudac u nastalom sporu, koji je trebao presuditi na osnovi zajedničkog dogovora spornih peregrinskih zajednica. On je to uspješno uradio, a nakon toga, postavio je ovaj natpis po kojem su se imale ravnati zavađene zajednice.

15. Karin

Ovo je veoma značajan međašni, poduži natpis koji takođe govori o međašnim sporovima između Nedita i Korinjana. U stvari, on se sastoji iz dva zasebna dijela, od kojih prvi potječe iz vremena namjesnika Publija Kornelija Dolabele, a drugi, iz vremena namjesnika Ducena Gemina. Naime, dvije poznate zajednice, Nediti i Korinjani su se sporeli oko međa još u vrijeme prvih godina vladavine cara Tiberija. Zato je tadašnji namjesnik, Dolabela, morao posredovati, kojom prilikom je bio postavljen međaš sa sadržajem presude. No, šezdesetak godina kasnije, taj spor se opet aktualizirao, kada je ondašnji namjesnik Ducen Gemina takođe morao posredovati, kojom prilikom je izdao presudu, ali u uvodnom dijelu naveo je i sadržaj presude iz doba Dolabele, kako bi pokazao sudsku dosljednost. Natpis glasi:⁴⁰⁾

X EDICTV.P.COR
NELI DOLABELE.LEG
PRO PRAETORE DETERMINAV
S.TITIVS GEMINVS
PRI.POSTERIOR LEG
VII INTER NEDITAS
ET CORINIENSES
.....
RESTITVTI IVSSV.A
DVCENI.GEMINI
LEG.AVGVSTI.PR.P
PER.A.RESIVM A
XIMVM LEG XI
C.P.F.PR.POSTERIOR
ET.Q.AEBVTIVM
LIBERALEM ASTAT
POSTERIORE LEG
EIVSDEM

[e]x edictu P.Cor
neli Dolabel(la)e leg(ati)
pro praetore determinav[it]
S.Titius Geminus
pri(nceps) posterior leg(ionis)
VII inter Neditas
et Corinienses
.....
restituti iussu A
Duceni Gemini
leg(ati) Augusti pr(o) p[r(aetore)]
per A.Resium [M]a
ximum (centurionem) leg(ionis) XI
C.p.f. pr(incipem) posterior(em)
et Q.Aebutium
Liberalem (h)astat(um)
posterior(em) leg(ionis)
eiusdem

U prvom dijelu natpisa kaže se da je po naredbi namjesnika Publija Kornelija Dolabele, Ticije Gemin uredio sporne međe između svadljivih Nedita i Korinjana. S obzirom da je ovaj dio natpisa jedan od najstarijih, jer potječe iz doba cara Tiberija, to nam govori da su sporovi ove vrste između ove dvije peregrinske zajednice vukli porijeklo još iz

⁴⁰⁾ CIL III, 9973; A.E.M. IX. (1885), p. 4; Dessau 5953; A. Betz, o.c. 30; John J. Wilkes, o.c., p. 260, no. 6.

predrimskog doba. Taj Ticije Gemin koga je Dolabela odredio da posreduje, inače, bio je oficir VII legije.

Drugi dio natpisa, i to po uvodnom dijelu »restituti iussu«, jasno govori da se ovom novom presudom poziva na isto rješenje od prije mnogo vremena. Namjesnik koji je ovoga puta posredovao, rekli smo da se zove Ducen Gemina, s kojim smo se već susreli na natpisu sa Ivanove glavice, i rekli smo da je u Dalmaciji namjesnikovao u razdoblju između 63. i 69. godine. Ono što je pri tome zanimljivo jeste to, da je on opet povjerio zadatak posrednika i suca između zavađenih zajednica Kvintu Ebuciju Liberalu, centurionu XI legije. Imamo još dva ovakva natpisa na kojima susrećemo ime ovog centuriona. To je natpis iz Karina (CIL III, 2883=15045²), i iz Bruške kod Benkovca (ÖJh VIII. (1905) Beibl. 53=Dessau 9379). Međutim, čini nam se da je ovaj namjesnik zadužio istog centuriona i četvrti put, kako pretpostavljamo po sadržaju natpisa iz Ivanove glavice (ÖJh XII. (1909) Beibl. 30), kada je također ovaj namjesnik posredovao između zavađenih zajednica, pa iako se ne navodi ime lica koje je uredilo spor, moguće da je to bio njegov pouzdani Kvint Ebucije Liberal.

Iz ovih napomena može se zaključiti da se dotični centurion u neku ruku »usavršio« u vođenju parnica u vezi sa spornim međama između peregrinskih zajednica koje su se nalazile na prostoru između Drniša, Benkovca i Obrovca. Da je baš bilo tako, vidi se po tome što je dotični namjesnik ovog iskusnog centuriona zaduživao u sporovima na svim stranama ovog područja, kako nam to pokazuju i navedeni natpisi.

U drugom dijelu natpisa se i ne navode imena zajednica koje su se sporile, jer je to navedeno u dijelu teksta koji opetuje Dolabelinu naredbu, a to su Nediti i Korinjani. Prema tome, i ovaj natpis potvrđuje nepomirljivost i loše stanje susjedskih odnosa između Nedita i Korinjana.

16. Karin

Ovo je ulomak natpisa kojem nedostaje glavni sadržaj, odnosno imena plemena između kojih je uspostavljena međa. Tekst je ispisan velikom kapitalom. Nedostaje uglavnom desni dio. Od cijelog natpisa sačuvalo se slijedeće:⁴¹⁾

X.DEC	[E]x dec[reto]
CORNE	[P(ublii)] Corne[li]
DOLABELE	Dolabel(la)e [leg(ati) pro pr(aetore)]
FINIS.INT	finis int[er Neditas et Corinienses?]

Kako se vidi, sadržaj nam tek daje podatak da je po naredbi namjesnika Publija Kornelija Dolebale uspostavljena granica između nekoga. S obzirom da su s ovog područja poznata već tri natpisa ove vrste na kojima se spominju samo dva plemena koja su se često sporila oko

⁴¹⁾ A. Abramić — A. Colnago, JOAI XII (1909), p. 32, no. 3; John J. Wilkes, o.c., p. 259, no. 3.

međa, bit će da je i ovaj natpis spominjao Nedite i Korinjane (Neditas et Corinienes).

17. Karin

Ovo je sasvim kratki natpis. Sastoji se iz dvije riječi, urezane na kamen živac. Slova su veličine 0,25 m.⁴²⁾

FINIS NEDITI finis Nediti[nus]

Može se jedino ustvrditi da se taj nekadašnji međašni natpis odnosi na razgraničenje koje je izvršeno između nama poznatih Nedita i nekog njima susjednog plemena. Moguće da se i u ovom slučaju radi o Korinjanima s kojima su inače imali najviše graničnih sporova.

18. Šušnjara (između Vrlike i Koljana)

Poduži natpis, s oštećenim početkom, nađen je u selu Šušnjaru, na pola puta između Vrlike i sela Koljana. Sadrži sve bitne podatke, koje ima jedan međašni natpis. Puni tekst natpisa ovako glasi:⁴³⁾

//// V //// S.BASSVS v S.Bassus [leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)]
INTER.BARIZANI	inter Barizani[ates et]
LIZAVIATES.IN.NEG	Lizaviates in neg[otio]
FINALI.C.PLOTIVM.MA	finali C(aium) Plotium Ma
MVM IVDICARE IVSSIT	[xi]mum iudicare iussit
A PECEPIT VT a p[ra]cepit ut
NTENTIAM	[diceret se]ntentiam
MINIS	[de ponedis ter]minis

Iz napisanog se saznaje da je namjesnik provincije Basus odredio Gaja Plotija Maksima da sudi u međašnom sporu između zajednica Barizaniata i Lizaviata, a potom da izda presudu i da postavi kamen međaš. On je nalog izvršio, za što je dokaz ovaj nalaz.

U natpisu se ne navodi šta je bio taj Plotin Maksim, da li civilno ili vojno lice, ali bismo se prije opredijelili za ovo drugo zvanje, s obzirom na dosadašnje primjere koji gotovo redom spominju upravo vojne suce, najčešće centurione, ali i vojne tribune. Ono što nas posebno zanima u vezi s ovim natpisom, jeste navod da se granični spor vodio između dvije peregrinske zajednice koje su do nalaza ovog spomenika bile nepoznate istraživačima. To su Barizaniata i Lizaviata.

Do danas se učinilo više pokušaja da se protumače ovi etnonimi. Nije jasno da li su to pripadnici plemenske zajednice ili gradskih općina. Neki od istraživača su ovaj prvi etnonim pokušali dovesti u vezu s po-

⁴²⁾ A. Abramić — A. Colnago, JOAI XII (1909), p. 32, no. 4; John J. Wilkes, o.c., 260, no. 5.

⁴³⁾ B. Gabričević, VAHD. LV. (1953), p. 105 i d; A. Mayer, Glotta XXIV, p. 165; John J. Wilkes, o.c., p. 266, no. 20.

znatim toponimom Bariduum, koji nam je poznat sa Tabule Peutingerijane, gdje se tako naziva jedna postaja na cesti koja vodi od Salone prema Servitiu (od Salone treća po redu).⁴⁴⁾ S obzirom da je ova cesta vodila od Čitluka preko Prologa na selo Stupnić a odavdje dalje prema Livanjskom polju, ovaj nalaz spomenika bi govorio da se navedena stаница Bariduum nalazila upravo na toj dionici ceste. U tom slučaju, bilo bi sasvim jasno da se taj etnik i navedeni toponim mogu dovesti u izravnu vezu, pošto bi se ta postaja nalazila približno na mjestu gdje je nađen ovaj natpis. Po tome bi se Bariduum nalazio negdje na Livanjskom polju, ili tačnije; na mjestu današnjeg Livna.⁴⁵⁾ Međutim, koliko je sve to moguće, teško je reći nešto određenije.

Isti je slučaj i s drugim etnikom. Naime, etnik Lizaviales pokušava se dovesti u vezu s toponimom *Salviae*,⁴⁶⁾ što nam se čini manje vjerojatno i moguće, tim više što prvi obrađivač ovog natpisa ne daje nikakva daljnja objašnjenja za svoj prijedlog.⁴⁷⁾ U svakom slučaju, o pitanju ovih etnika ostaje još mnogo toga nejasno. Uopće, nejasno je što su zapravo predstavljale ove zajednice. Da li su to plemenske zajednice, da li njihovi nukleusi, to jest, pripadnici određenih plemenskih dekurija, ili su to, pak, zajednice nekih gradskih općina za koje mi još ne znamo. To su sve pitanja na koja je teško dati neko određeno objašnjenje.

Ovaj natpis je još po nečemu osebujan. Naime, namjesnik koji se tu spominje do sada je bio nepoznat, pa prema tome ne možemo ni natpis pobliže vremenski odrediti, ali bi se možda mogao staviti tek iza 68. godine. Drugo, tu se prvi put navode neki pravni izrazi koji do sada nisu bili poznati iz kruga ove vrste natpisa. Na primjer, izraz »in negotio finali« je sasvim nova pojava na međašnim natpisima. Dalje, od drugih srodnih natpisa razlikuje se i po stilizaciji konvencionalne pravne formule, a i leksički, što navodi na pretpostavku da je riječ o natpisu iz kasnijeg razdoblja, jer ove pravne izraze ne susrećemo na spomenicima iz ranijeg razdoblja. Naime, dotičnom Gaju Plotiju je bilo naređeno: »in negotio finali iudicare«, i »de ponendis terminis sententiam dicere«. Iz toga se razabire da se u tome imaju razlikovati dva zaduženja, koja u svakom slučaju određuje viša pravna osoba, a u ovom slučaju to je namjesnik provincije. On je taj koji presuđuje u sporu (pravni čin), dok su izvršioци, kako smo vidjeli na brojnim dosadašnjim primjerima, niži činovnici koji doslovno vode parnicu i postavljaju međaše. Sve u svemu, ovaj natpis po svemu navedenom je lijep primjer međašnjeg spomenika, mada ostaje otvoreno pitanje tko su sudionici spora, koji se ovdje nazivaju Barizaniates i Lizaviales.

19. Kistanje (stari Burnum)

Ulomak kraćeg natpisa kojem nedostaju skoro svi dijelovi neophodni za određivanje osnovnog smisla jednog međašnog natpisa, nađen

⁴⁴⁾ Monumenta Cartographica Jugoslaviae, I, p. 49.

⁴⁵⁾ B. Gabričević, o.c., p. 107, 108. Sr. I. Bojanovski, *Dolabelin sistem*, cesta, karta 1.

⁴⁶⁾ B. Gabričević, o.c., p. 109.

⁴⁷⁾ O Salviji više, vidi: E. Pašalić, o.c., p. 29.

je u okolici bivšeg legijskog logora u Burnumu, današnja Šupljaja kod Kistanja. Natpis glasi:⁴⁸⁾

//////////

AVG PRO P

ECVNDVM FORMAM

DOLABELLIANAM

RESTITVIT

[. iussu leg(ati)]

Aug(usti) pro p[r(aetore)]

[s]ecundum formam

Dolabellianam

restituit

S obzirom da se prvi redak popunjava, u stvari imamo samo dva izraza koji govore da se radi o međašnom natpisu. To je izraz »formam Dolabellianam«, i završna riječ »restituit«. Dakle, iz sačuvanog teksta također ne saznajemo ništa, čak ni to između koga se vodio spor, zatim ispred koga, kada, itd. No, unatoč toga, ovaj ulomak za nas ima veliki značaj jer spominje formu Dolabelijanu, koja je imala veliki značaj upravo za pitanja međašnih sporova između raznih peregrinskih zajednica. O čemu se zapravo tu radi? Zašto se ovaj natpis poziva na nju? Što je ona i kakav joj je značaj za naše pitanje? To su sve prateća pitanja koja se nameću kada se raspravlja o međašnim natpisima unutar ove provincije i svim onim pojavama koje su bile usko vezane za nesporazume koji su izbijali zbog međa.

Ta »forma Dolabelliana« koja se spominje u ovom natpisu je, po svojoj prilici, jedna zvanična katastarska mapa koja je sastavljena malo iza uspostavljanja rimske vlasti u ovom dijelu Ilirika. Već smo naprijed rekli kakvo je stanje vladalo kod domaćih plemena u pogledu međa koje su razdvajale njihova plemenska zemljišta. Sporovi koji su izbijali između njih, vjerojatno nisu prestajali ni po uspostavljanju rimske vlasti. S obzirom na političke namjere Rimljana, počev već od cara Augusta koji je proglasio Pax romana, rimska uprava u ovoj provinciji nije mogla podnositi međuplemenska trvenja. Shvaćajući suštinu problema, nije se moglo tek aktom zabraniti međuplemensko parničenje koje se uvijek moglo lako izroditi u neželjene posljedice, pa je stoga vlast prišla temeljnom rješavanju problema. U tu svrhu snimljeno je sve zemljišno stanje, zabilježeno je tko što uživa, gdje, koliko i od kada, i to je sada predstavljalo zvanični zemljišni dokumenat, tj. u pravom smislu katastar. Taj snimak, zapravo mapa, bila bi u stvari ova »forma Dolabelliana« koja se spominje u natpisu.⁴⁹⁾

O vremenu nastanka ove mape govori nam samo njezino ime, što znači da je nastala u vrijeme namjesnika Dolabele, koji je službovao u provinciji Dalmaciji na početku Tiberijeve vladavine. O samoj mapi malo znamo nešto detaljnije, ali svakako je jedna kopija stajala u Rimu, jer od rimskih pisaca saznajemo da je u prijestolnici bilo više sličnih karata. Na primjer, takođe u Augustovo vrijeme, Marko Vipsanije Agripa, carev bliski prijatelj i suradnik, dao je izraditi mapu svijeta (Orbis descriptio) koja je bila izložena u Rimu, u trijemu zvanom porticus

⁴⁸⁾ A. Betz, o.c., br. 11, p. 34; John J. Wilkes, o. c., 268, no. 26.

⁴⁹⁾ O tome: D. Rendić-Miočević, VAHD. 3. serija, sv. III, Zagreb 1968, p. 64 i d.

Vipsania. Tu su bili naneseni mnogi podaci koji su se odnosili i na našu zemlju, no, bilo je još i drugih mapa, ali za nas je najznačajnija upravo ova forma Dolabelliana koja je imala praktičnu vrijednost i, kako vidimo, po njoj su se rješavali mnogi sporovi o pitanjima razgraničenja, bilo da se radilo o peregrinskim ili gradskim općinama.

Ova mapa je, čini nam se, imala vrijednost samo u slučaju kada se radilo o sporovima plemenskih i gradskih općina, zapravo njihovih susjeda. Vjerojatno nije obuhvaćala privatne posjede unutar tih zajednica. Dalje, možemo pretpostaviti da ova mapa nije imala dugovremenu praktičnu vrijednost, jednostavno iz razloga što se kroz nekoliko desetina godina iza njenog nastanka, katastarsko stanje bilo uveliko izmijenilo. Doseljeni su brojni kolonisti, zemlja je oduzimana od plemenskih zajednica, ager novoosnovanih municipija i kolonija se takođe širio na račun plemenskog zemljišta, što je sve skupa dovelo do izmjene stanja. Možda se iz ovih razloga ova mapa i ne spominje često u međašnim natpisima, te ćemo ovaj ulomak koji je, pak, spominje staviti u ono vrijeme dok je bila još aktualna, a to znači neposredno nakon njezinog nastanka, tj. između 20. i 30. godine.

Nije nam jasno da li je mapa obuhvaćala čitavu provinciju ili samo njezin obalni dio, tj. da li je predstavljala samo pojedine sekcije. S obzirom na činjenicu da je unutarnji dio provincije konačno bio podvlašćen tek ugušenjem Batonovog ustanka, čini nam se malo vjerojatna mogućnost da je već taj namjesnik, tj. Dolabela, uspio napraviti katastar cijele provincije. Bit će da je to učinio samo za priobalni dio, i to prije svega za ona područja na kojima su bile naseljene brojne plemenske zajednice i gdje je osobito bilo zategnuto stanje u vezi sa međama. Moramo pretpostaviti da je barem u doba kasnog carstva bila konačno katastarski snimljena čitava provincija, mada o tome nemamo izravnih dokaza.

20. K r a s n o (na Velebitu, kod Senja)

Ovaj međašni natpis je urezan na kamen nepravilna pačetvorinasta oblika. Dug je 8, visok 4,5, i deo 4 m. Ta stijena leži usamljena u šumi, udaljena nekih 27 metara od šumskog puta koji vodi u Kosinjsku Begovaču i Bakovac. Samo mjesto gdje se nalazi spomenik naziva se Legenac.

Činjenica da se natpis nalazi neposredno uz put, daje naslutiti da je taj isti put još iz onog vremena od kada potječe natpis i da je u ovom slučaju možda predstavljao i označavao pravac međe između ove dvije zajednice koje se na njemu spominju. Puni tekst natpisa glasi:⁵⁰⁾

EX CONV/NTIONE FINIS
INTER ORTOPLINOS ET PARE
NTINOS ADIVS AD AQVAM
VIVAM ORTOPLINOS PASVS
D LATVS I

Ex conv[e]ntione finis
inter Ortoplinos et Pare
ntinos adi[t]us ad aquam
vivam Ortoplinos pas(s)us
D latus I

⁵⁰⁾ J. Brunšmid, VAHD, n. s. sv. III. (1898), p. 174 i d; VAHD, N. S. VI (1901), p. 99; John J. Wilkes, o.c., p. 258, no. 2.

Otprilike, natpis ima ovakvo značenje: na zajedničkom dogovoru o međašnom sporu koji se vodio između Ortoplina i Parentina, zaključeno je, tj. donesen je sporazum da se dozvoljava Parentinima da mogu koristiti neki izvor koji se nalazio unutar zemljišta Ortoplina, u dubini od 500 koraka. Taj natpis je postavljen na prvom potezu ustanovljene međe.

Ovaj natpis po svome sadržaju predstavlja veoma vrijedan spomenik jer nam daje mnoge odgovore na pitanja o međusobnim odnosima mjesnih peregrinskih zajednica. Između ostalih uzroka koji su doveli do svađa, neprijateljstava i do međusobnih obračuna, eto, mogao je biti uzrok i izvor, tim više što je riječ o kraškom, bezvodnom kraju. No, iz natpisa crpimo i druge podatke. Prvo, sasvim je očito da su te dvije zajednice živjele u susjedskim odnosima, a prema mjestu nalaza ovog natpisa može se zaključiti da im se oblast sterala u širem krugu oko Krasnog na Velebitu. No, jedna od te dvije zajednice koje se ovdje spominju, do sada nije bila poznata, a to su Parentini. Njihovo ime nas veoma podsjeća na istarski grad Parentium. Međutim, s obzirom na veliko rastojanje, teško da bi se ovaj etnik mogao dovesti u vezu s tim topnimom. Radije ćemo zaključiti da je ta imenska podudarnost tek puka slučajnost.

Neki istraživači su pokušali Parentine dovesti u vezu s onim japodskim plemenom koje Apijan naziva Posenoi, a koje se inače nigdje drugdje ne spominje.⁵¹⁾ Taj pisac nam saopćava kakva je sudbina zadesila to pleme u ratu koji je August s njima vodio i koji ih je svirepo kaznio.⁵²⁾ Međutim, ovaj pokušaj poistovećenja Parentina s plemenom Posenoi, čini nam se malo vjerojatan, nego će prije biti da su Parentini u stvari jedno od manje poznatih japodskih plemena koje je naseljavalo brdske masive Velebita, odnosno, moguće da je riječ o jednoj manjoj zajednici koja je pripadala nekom od poznatih tamošnjih plemena, dekurija ili je to još manji nukleus.

Druga zajednica koja nam se ovdje javlja jesu Ortoplini. Oni su nam, pak, poznati od starih pisaca po svome glavnom gradu koji se zvao Ortopla (Pseudo Skylakov grad Olsoj = Ortopeletai).⁵³⁾ U barberin-skom kodeksu grad se zvao Ortopula, a Plinije ga naziva Ortoplinia.⁵⁴⁾ Kod Ptolomeja stoji Ortopla,⁵⁵⁾ dok Ravenski Anonymus taj grad zove Ospela,⁵⁶⁾ itd.

Gdje je stvarno ležala Ortopla, ni do danas nije zasigurno dokazano. Na primjer, Ljubić je pomišljao na Stanicu pod Velebitom,⁵⁷⁾ Kandler na Bag,⁵⁸⁾ dok Brunšmid predlaže Starigrad ili Jablanac, ali tu ubraja

51) J. Brunšmid, o.c., p. 175; Sr: D. Rendić-Miočević, o.c., p. 69.

52) Appian III. 21.

53) Scyl. c. 21.

54) Plin. N.H. III. 21 (25), 140.

55) Ptol. II. 16,3.

56) An. Rav. IV. 22 i V. 14.

57) S. Ljubić, *Viestnik*, VII. (1885), p. 47.

58) Ima i drugih mišljenja, tako: J. Brunšmid, *VHAD. N.S. 3.* (1898). p. 174 i d; K. Patsch, *Die Lika in römische Zeit*, Wien 1900, p. 105. i d; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, p. 68; J. J. Wilkes, o.c., p. 201, 487 i d.

i Sitnicu, čime prihvaća Ljubićev prijedlog.⁵⁹⁾ Međutim, danas je skoro jednodušno mišljenje da je Ortopla ležala baš kod Stinice, te nakon svega može se zaključiti da su Parentini bili istočni susjedi Ortoplina.⁶⁰⁾ Iz tog slijedi zaključak da su oni naseljavali kraj u kojem danas leže Kosinj i Perušić, a moguće da su naseljavali zemlju sve do Gospića, mada je to manje vjerojatno, jer bi u tome slučaju predstavljali veću plemensku zajednicu, a kao takva ostavila bi više traga iza sebe, a ne bi nam bila poznata tek s jednog natpisa. Ako su se ipak sterali u pravcu Gospića, tada su se graničili sa srodnim im Arupinima, koji su imali svoje središte na Vitlu kod današnjeg Prozora.⁶¹⁾

Na koncu, da još kažemo nešto o ovom natpisu. On pomalo oduvara od uobičajenih natpisa ove vrste, po tome što se u njemu ne navodi ime namjesnika niti ime cara, kao ni ime osobe koja je ispred namjesnika sprovela razgraničenje, odnosno koja je presudila u ovome sporu. Zbog ovih nedostataka, neki od skorijih istraživača ovaj natpis i ne ubrajaju u međašne natpise u pravom smislu.⁶²⁾ Međutim, s time se ne bismo složili, jer je sasvim razumljivo da ne možemo očekivati da nam se svi međašni natpisi javljaju po jednom strogo utvrđenom sadržaju, računajući tu sve one epigrafske formule koje su pri tome uobičajene. Drugim riječima, međašni natpisi ne svjedoče pojavu samo određenih međuplemenskih sporova kao što su, na primjer, bili sporovi u vezi sa međama (razgraničenje plemenskog zemljišta) ili nečim drugim. Već smo naprijed naveli da su ti sporovi između susjednih plemenskih zajednica mogli izbiti iz brojnih svakodnevnih životnih nesporedazuma, ina koje prirode. Prema tome, mislimo da nema mjesta nikakvoj sumnji ili tvrdnji da ovo nije pravi međašni natpis. Njegov nedostatak je samo u tome što nema nekih uobičajenih epigrafskih elemenata, ali smo već vidjeli iste slučajeve i na drugim natpisima, za koje se, pak, nije izrazila nikakva sumnja.

21. Jablanac (Senj)

Kraći natpis nađen je u okolini Jablanca čiji sadržaj jasno ukazuje da se radi o međašu. Malo je oštećen, tako da je izbrisan potpuno peti redak, ali u cjelini, moguće je razabrati njegov sadržaj koji glasi:⁶³⁾

EX.DEC/	Ex dec[r(eto)]
P.COR NEL/	P(ubli) Cornel[i]
DOLLABELAE	Dollabel(l)ae
LEG PRO PRA/	leg(ati) pr(o) pra[et(ore)]
////////////////	[termini positi (?)]
INT.BEG/OS.ET.ORTOPLI/	int(er) Beg(?)os et Ortopli[n(os)]

⁵⁹⁾ J. Brunšmid, o.c., p. 176.

⁶⁰⁾ Vidi: M. Suić, o.c., p. 36.

⁶¹⁾ J. Brunšmid, o.c.

⁶²⁾ Takvo mišljenje zastupa npr. D. Rendić-Miočević (VAHD, 3. serija, III svezak, p. 65).

⁶³⁾ D. Rendić-Miočević, o.c., p. 63–71; John J. Wilkes, o.c., p. 258, no. 1.

Iz napisanog se vidi da je međaš postavljen po naredbi Publija Kornelija Dolabele, nama dobro poznate ličnosti, zapravo poznatog namjesnika Dalmacije iz prvih godina Tiberijeve vladavine, a postavlja se između zajednice Bega i zajednice Ortoplina. S obzirom da se spominje Dolabela, time je odmah datiran i natpis, a to znači da je nastao u vremenu između 14. i 20. godine.

Dvije strane koje natpis spominje bili su Begi (Begi(i) i Ortoplini (Ortoplini), koji su, kako se vidi iz teksta bili susjedi. Ortoplini su nam poznati sa prethodnih natpisa, i već smo o njima sve rekli. Međutim, uz njih, kao njima susjedna javlja se zajednica Bega, koji nam do sada nisu bili poznati. Neki od istraživača su pomišljali da se iz toga etnonima može izvesti toponim Vegium (ili Vegia), poznat iz Plinijeva i Ptolomejeva navoda.⁶⁴ Naime, potrebne su sasvim male ispravke, i to tako da se početno slovo B zamijeni slovom V, i tada se dobije toponim koji stvarno u potpunosti odgovara Plinijevom naselju pod imenom Vegium. Dalje, taj Plinijev toponim odgovara Ptolomejevom obliku Ouegia. Po svemu se vidi da bi etnonim s našeg natpisa Begi ili Begii odgovarao navedenom Ptolomejevom Vegiju, uz napomenu da je do razlike početnog slova došlo izmjenom glasovne vrijednosti labijala B.⁶⁵ Na koncu, možda je do toga došlo pukom greškom klesara pa je umjesto V stavio B. Bez obzira na sve to, sasvim je jasno da se ovdje radi o jednom te istom toponimu, drugim riječima Begi s našeg natpisa bi bili stanovnici grada Vegiuma.

O tome gdje se nalazila Plinijeva Vegia, do danas je mnogo toga rečeno. Kako je poznato, Jelić je, na primjer, to mjesto tražio južno od Senja, u području današnjeg Starigrada.⁶⁶ Većini suvremenih istraživača se učinilo da je Jelić otišao predaleko na jug, pa su predložili da se Vegium traži u blizini današnjeg Karlobaga.⁶⁷ Neki su predložili mogućnost da se u imenu suvremenog Karlobaga vidi ostatak starog toponima, i to tako da bi tu antičku toponomastičku vrijednost imao drugi dio naziva Karlobaga: Karlo b a g.⁶⁸ No, u to se nećemo upuštati, već ćemo se zadovoljiti pretpostavkom da se Vegium nalazio u samom današnjem Karlobagu ili njegovoj neposrednoj blizini, što znači da je ta općina uživala zemlju u neposrednoj okolici, i to prije svega u dubini kopna preko Velebita, o čemu svjedoči i ovaj međašnji natpis.

* *

*

Do sada je uglavnom bilo riječi o onim spomenicima koji se odnose na međašne sporove do kojih je dolazilo između plemenskih ili gradskih zajednica. Određene formule koje se u tekstu navode, nepo bitno govore da je upravo riječ o međašnim natpisima. Međutim, imamo nekoliko primjeraka koje iz određenih razloga nismo uvrstili u njihov popis. U nekim slučajevima radi se o spomenicima za koje se ne može pouzdano reći da su međašni, ima ih čak i falsificiranih, dok ih ima i tak-

⁶⁴ Plin. N.H. III, 140; Ptol. II 16, 2.

⁶⁵ O tome: D. Rendić-Miočević, o.c., p. 70.

⁶⁶ L. Jelić, *Najstariji kartografski spomenik o rimskoj provinciji Dalmaciji*, GZM. X. (1898), p. 539 i d.

⁶⁷ D. Rendić-Miočević, o.c., p. 70; M. Suić, o.c., p. 36.

⁶⁸ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien 1957, p. 355, s.v. Vegia.

vih koji u širem smislu spadaju u tu skupinu ali nisu u pravom smislu međašni (razgraničenje plemenskih ili općinskih međa): Takav jedan primjerak potječe iz Vedropolja kod Uzdolja u blizini Knina. Njegov puni tekst glasi:⁶⁹⁾

R RA	[termini positi? inter]r[p]ra-
TA LEG FINIS	ta leg(ionis) [et] finis
ROBORETI FLAV	roboreti Flav(i)
MARC PER AVGV	Marc(iani?) per Aug-
STIANVM BELLI	stianum Belli
CVM PROC	cum proc(uratorem)
AVG	Aug(usti)

Može se razabrati da se međaš postavlja između legijskih imanja (pašnjaka), i privatnog posjeda koji je pripadao nekom Flaviju Marci-

janu. To razgraničenje je učinio carski prokurator Augustijan Belik. Dakle, ovo je prvi slučaj da se susrećemo s međašem koji se odnosi na spor koji nije vezan za plemenske ili gradske zajednice, odnosno općine, već za privame, odnosno legijske posjede. Ovom prilikom spomenut ćemo jedan drugi natpis iste kategorije, a potječe iz Beočina.⁷⁰⁾ Na njemu stoji da je u neposrednoj blizini sela Josista (ager vici Josista) dodijeljeno imanje jednom konjaničkom časniku, pa su tom prilikom postavljeni međaši između njegovog imanja i agera dotičnog sela. Dakle, nešto slično kao što se dogodilo na području Uzdolja kod Knina, što nam govori da je zemljišnih razgraničenja bilo i na drugim stranama između raznih stranaka.

Izgleda da je međašnih natpisa na području rimske provincije Dalmacije bilo daleko više nego mi danas znamo za njih. Na primjer, Brunšmid spominje neki natpis koji se navodno nalazio u Šmrčevoj dolini na Velebitu, a za koji je saznao posredno. Navodno, na njemu je ovo pisalo: »limites inter Gepidos et Japodes«. ⁷¹⁾ Međutim, o tome ne možemo ništa pouzdano reći jer natpis nije nikada objavljen, a to znači da zvanično nije ni potvrđeno njegovo zasigurno postojanje. Isti je slučaj s jednim natpisom na području današnje Hercegovine, za koji se priča da se nalazi na jednoj stijeni u okolici Trebinja, ali ni on nije potvrđen.

Ovom prilikom spomenut ćemo još jedan ovakav natpis. Riječ je o onom poznatom spomeniku koji je svojevrmeno objavio Alačević a potom i Bulić, za koji se kasnije uspostavilo da je u stvari krivotvoren.⁷²⁾ Navodno, nađen je u blizini Bosanskog Grahova, a izazvao je posebno zanimanje zato što se na njemu spominje Stridon — rodno mjesto poznatog crkvenog djelatnika sv. Jeronima. Spomenuti natpis prema Alačevićevom i Bulićevom prijedlogu ovako glasi:⁷³⁾

⁶⁹⁾ CIL III, 13250; GZM VII. (1895), p. 418; Dessau 5968; A. Betz, o.c., p. 35; John J. Wilkes, o.c., p. 264, no. 14.

⁷⁰⁾ J. Brunšmid, VAHD. N. S. sv. XI. (1910/11), p. 128.

⁷¹⁾ Podatke daje J. Brunšmid (VAHD N. S. III (1898), p. 177.

⁷²⁾ Podrobnije o tome vidi: E. Imamović, *Problem ubiciranja Stridona, rodno mjesto sv. Jeronima*, Godišnjak Društva istoričara BiH, godina XXVIII—XXX (1977—1979), Sarajevo 1979, p. 7—18. S time u vezi Vulić je lijepo dokazao kako je do toga došlo (Belićev Zbornik, Beograd 1921, p. 30—32.

⁷³⁾ A. Alačević, u *Jahreshefte d. österr. archäolog. Institutes*, Band II (1899), p. 110. Također: CIL III, 9860; John J. Wilkes, o.c., p. 267, no. 24.

IVDEX////ATVSAFLA	... iudex [d]atus a Fla
VIOVALERIO CONS	vio Valerio Cons
TANTINO///PRDALM	tantino [v(iro) c(larissimo)pr](ae-
FINIS/INTERSALV	-side) p(provinciae) Dalm(atiae)]
IATASETSTRIDO	finis inter Salv
NENSES DETERM	iatas et Strido
INAVIT	nenses determ
	inavit

O ovom natpisu su već izrečena brojna mišljenja i danas je općeprihvaćeni stav da je riječ o krivotvorenju načinjenom koncem prošlog stoljeća kada se vodila žustra rasprava o rodnom mjestu sv. Jeronima, kako bi se njime dokazalo da se Stridon nalazio kod današnjeg Grahova u Bosni.⁷⁴⁾ Iz toga razloga i mi smo ga zanemarili.

Od slijedećih natpisa za koje nije sigurno da su zaista međašni, jesu ovi:

1. Salona

Ulomak sadrži tek dvije riječi. Nađen je kod Salone. Od teksta se sačuvalo ovo:⁷⁵⁾

DE	[...iu]de[x...]
TANTIO	[Cons]tantio

Dakako, sve je nesigurno, mada je izvršen pokušaj restitucije, pa bi se to odnosilo na Flavija Valerija Konstancija, preseza Dalmacije.

2. Salona

Isti je slučaj i s ovim natpisom, jer ga neki obrađivači uzimaju kao međašni. Po našem mišljenju ne bi spadao u tu kategoriju jer bi u ovom slučaju ono »limitem publicum praeclusum...« imalo šire značenje. U cjelini natpis ovako glasi:

HER AVG	Her(culi) Aug(usto) [sac(rum)]
VAI.VA LENS	Val(erius) Valens [vet(eranus)]
EX.C.LI MITE	ex (centurione) limite[m]
PVB. PRAE	pub(licum) prae
CLVS OB	clus(um) ob
DECR AVR	decr(etum) Aur (eli)
GALL. LEG	Gall(i) leg(ati)
SVO.INP	suo inp(endio)(?)
APERVIT	aperuit
IMPCOMO	imp(eratore) Com(m)o[do II]
ETMAR	et Mar[tio]
VERO	Vero [II]
COS.VI	co(n)s(ulibus) VI [Kal(endas)]
MA	Ma[i(as)]

⁷⁴⁾ F. Bulić, *Dove giaceva Stridone, la patria si S. Girolamo*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 1882, p. 136—137. Tu navedena sva dotadašnja literatura po tome pitanju.

⁷⁵⁾ F. Bulić, *Bullettino dalmato* VII (1886), p. 68, no. 205; John J. Wilkes, o.c., p. 264, no. 15.

Donosimo ga zato što su ga neki od istraživača u svojim radovima uvrstili u kategoriju međašnih natpisa, ali iz njegovog sadržaja vidi se da ne može to biti.⁷⁶⁾

3. Ravni Kotari (Zadar)

Jedan poduži natpis nađen je negdje u blizini Zadra, a danas se nalazi u tamošnjem Arheološkom muzeju. Neki istraživači i njega ubrajaju u međaše, međutim, čini nam se, da ne bi spadao u tu kategoriju. Tekst ovako glasi:

C.PETILLIVSFIRM	C.Petillius Firm[us]
TRIB.MIL.LEGIIIIF	trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III F(laviae) [f(elicis)]
EX.AVCTORITATE	ex auctoritate
IMP.VESPASIAN	imp(eratoris) Vespasian[i]
IVDEXDATVS.A	iudex datus a
TIO.PEGASOL	[...]tio Pegaso l[eg(ato) pr(o) pr(aetoro)
PA	[imp(eratoris) Ves]pa[siani Aug(usti) . . .

Sadržaj je jasan: Gaj Petilije Firm, vojni tribun IV legije, bio je određen za suca u nekom sporu (iudex datus a). Dakako, ne znamo o kakvom se sporu radi, pa se može samo nagadati da je bilo riječi o međašnim sporovima. No, unatoč toga, neki istraživači ga ubrajaju u tu kategoriju spomenika.⁷⁷⁾

4. Nepoznato nalazište (Dalmacija)

U Veneciji, u muzeju Nanio, nalazi se jedan spomenik za koji se kaže da je donesen odnekud iz Dalmacije. Ako bi i bilo tako, u ovom slučaju radi se o razgraničenju privatnih posjeda dva lica. Puni tekst ovako glasi.⁷⁸⁾

NISN	[Fi]nis [i]n
TER SEIVM	ter Seium
SEVERINVM	Severianum (centurionem)
COHVIII	coh(ortis) VIII
VOL ETBAE	Vol(untariorum) et Bae
BID TITIA	bid(ium) Titia
NVM RIGO	num rigo
RE RIVI	re rivi

Ovakvih natpisa koji su razgraničivali privatne posjede je jamačno bilo mnogo ali su uvijek sistematski uništavani, čim bi došlo do promjene vlasnika dotičnog posjeda. Za naše pitanje nemaju nikakvu bitnu vrijednost, za razliku od onih međaša koji utvrđuju granicu između plemenskih ili gradskih općina.

⁷⁶⁾ CIL III, 3157=14239; O. Firschfeld, AEM IX (1885), p. 7; John J. Wilkes, o.c., p. 265, no. 16.

⁷⁷⁾ John J. Wilkes, *Epigr. Stud. IV* (1967), p. 119—121; isti pisac: *Boundary stones in Roman Dalmatia*, p. 268, no. 25.

⁷⁸⁾ CIL III, 3163 i p. 402; John J. Wilkes, o.c., p. 268. no. 27.

Prema svemu do sada izloženom, možemo izreći jedan opći zaključak, a to je, da je na području rimske provincije Dalmacije nađen priličan broj međašnih natpisa. Međašni sporovi su jamačno bili česta pojava, odnosno daleko češći nego nam to potvrđuju nađeni natpisi. Činjenica da se oni nalaze u dosta širokom pojasu, kao i to da više njih govore o ponovljenim sporovima nekih plemenskih zajednica, daje za pravo da pretpostavimo da su takvi međaši postojali na svim granicama plemenskih ili gradskih općina. Uostalom, to dokazuju sve češći nalazi koji u svakom slučaju upotpunjuju našu predstavu o tim pitanjima.

Međašni sporovi su jamačno bili česta pojava i u drugim rimskim provincijama unutar naše zemlje. Istina, nemamo ni iz daleka onoliko nalaza kakav je slučaj s nalazima sa područja provincije Dalmacije. Jedan takav nalaz izvan Dalmacije nađen je u selu Vitolištu (stara makedonska pokrajina Pelagonija). To je mramorni stup iz vremena cara Hadrijana, čiji sadržaj govori o povlačenju granice (termini positi) između dvije općine, ili dva plemena, od kojeg se s onog posljednjeg ne može ništa pročitati (inter Geneatas et . . . ximos).⁷⁹⁾

Moramo pretpostaviti da su postojali i oni međaši koji su razgraničavali provincijalne granice, mada nam nije poznato da ih se uistinu kod nas i našlo, ali ih je svakako moralo biti. Na to bi upućivao jedan podatak sasvim drugog karaktera, a odnosi se na poznati cestovni pravac koji je išao od Salone do granice provincije Ilirik: »a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici . . . CLXVII«. ⁸⁰⁾ Dakako, takvih oznaka je moralo biti na svim stranama, odnosno na svim graničnim prijelazima na kojima se prelazilo iz provincije u provinciju. Prema tome, u širu kategoriju međašnih natpisa spadaju oni koji govore o razgraničenju privatnih posjeda, zatim o razgraničenju gradskih i plemenskih općina, i na koncu o razgraničenju provincija.

Nakon svega, možemo iznijeti zaključna razmatranja koja se tiču međašnih natpisa koje smo ovdje obradili i o kojima smo raspravljali. Sa čitavog područja nekadašnje rimske provincije Dalmacije, do danas je nađen ukupno 21 spomenik. To je sasvim dovoljan broj preko kojeg možemo zaključiti da je pitanje međa između plemenskih i gradskih općina unutar ove provincije bila česta pojava, i da su bili takve prirode da se morala često uplitati i sama vlast, i to najvećeg ranga, tj. namjesnik provincije sa svojim aparatom. Od namjesnika koji se spominju na natpisima jesu slijedeći:

1. P. Cornelius Dollabella: »inter Neditas et Corinienses« (CIL III, 9973); »inter Begios et Ortoplinos« (D. Rendić—Miočević, VAHD. 3. serija, sv. III, Zagreb 1968, p. 63—74; A. Abramič — A. Colnago, JÖAI XII (1909), Bb. 32 no. 3).

⁷⁹⁾ G. Kazarow, *Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale*, V.S.N. 47 (1923), p. 277.

⁸⁰⁾ Domaszewski, *Bullettino dalmato* XXVII (1904), suppl. 11—12.

2. L.Volusius Saturninus: »inter Neditas et et . . .« (CIL III, 2882); »inter Onastinos et Narestinos« (CIL III, 8472); »inter . . .« (CIL III, 9833); »inter Nerastinos et Pituntinos« (CIL III, 12794).
3. L.Arruntius Camillus Scribonianus: »inter Sapuates et Lamatinos« (CIL III, 9864^a).
4. L.Calpurnius Piso: »inter Nerastinos et Pituntinos« (CIL III, 12794).
5. A.Ducenius Geminus: »inter Neditas et Corinienses« (CIL III, 2883); »inter Ansienses et Corinienses« (Jahreshefte des österr.archäol. Inst. XII. (1909) Beibl. 30); »inter Neditas et Corinienses« (CIL III, 9973).
6. M.Pompeius Silvanus: »inter rem publicam Asseriatium et rem publicam Alveritarum« (CIL III, 9938).
7. L.Funisulanus Vettonianus: ne navode se imena zajednica (I. Bojanovski, Tribunia, knj. 3, Trebinje 1977, p. 91).
8. S.Bassus . . . : »inter Barizaniates et Lizaviates« (B. Gabričević, VAHD. L V. (1953), p. 105).

Može se zaključiti da natpisi spominju ukupno osam namjesnika. O pitanju vremenskog raspona od kada do kada se javljaju spomenici ove vrste, može se ustanoviti da se prvi javlja u vrijeme cara Tiberija (natpisi iz Jablanca i Karina) i namjesnika provincije Publija Kornelija Dolebele. Posljednji se javlja iz vremena cara Domicijana (natpis iz Kosijereva) i namjesnika provincije Vetonijana. Sve u svemu, pripadaju vremenskom rasponu od 14. do otprilike 83. godine (ne uzimajući u obzir onaj natpis iz vremena namjesnika Basa (natpis iz Sušnjara) za kojeg ne znamo kada je službovao u Dalmaciji, ali svakako to je bilo u I stoljeću.

Od careva u čije vrijeme su postavljeni ovi međaši, ili čija imena se spominju na njima, jesu ovi: car Tiberije (natpis iz Jablanca i Karina), car Kaligula (natpisi iz Karina, Kruga, Razvođa kod Oklaja, i iz Vagnja), car Klaudije (natpis iz Krća), car Neron (natpis iz Novigrada i iz Karina), car Vespazijan (natpis iz Podgrađa i natpis iz Krća) i car Domicijan (natpis iz Kosijereva). Po tome se može zaključiti da je vijek postavljanja ovih međašnih natpisa I stoljeće, odnosno razdoblje carske dinastije Julijevaca-Klaudijevaca. To se u potpunosti podudara s okolnostima kakve su vladale u to vrijeme u provinciji Dalmaciji, tj. počev od konačnog ugušenja Batonovog ustanka pa nadalje, kada su ilirska plemena bila konačno smirena za sva vremena.

Ako bacimo pogled na raspored nalaza ovih spomenika, možemo ovo zaključiti: oni se javljaju na prostranstvima provincije Dalmacije od Senja na zapadu do Poljica na jugu, zatim od Jajca na sjeveru do Bileće i Trebinja na istoku. To su dosta velika rastojanja, ali unutar toga, najveći broj nalaza potječe sa područja koje zaokružuje Obrovac, Knin i Drniš, dok su s ostalih područja uglavnom sporadični nalazi.

Od plemena, odnosno plemenske ili gradske zajednice koje su se međusobno sporile, jesu ove:

1. Alveritac	9. Neditai (4 puta)
2. Ansienses	10. Nerastini (2 puta)
3. Asscriates (dva puta)	11. Onastini
4. Barizaniates	12. Ortoplini (2 puta)
5. Begii	13. Parentini
6. Corinienses (4 puta)	14. Pituntini
7. Lamatini	15. Sapuates
8. Lizaviates	16. Sidrini

Dakle, ukupno se spominje 16 plemensko-gradskih zajednica. Tome broju treba pridodati još nekoliko imena koja nam se, na žalost, na natpisu nisu sačuvala, ili nisu uopće bila navedena.

Osim plemensko-gradskih zajednica, na natpisima se spominju i pojedinci, tj. vlasnici određenih zemljišnih površina (natpis iz Vedropolja), kao i jedna vojna jedinica, zapravo legija kojoj se ne navodi ime ali možemo zasigurno pretpostaviti da je riječ o XI legiji.

Na koncu, još da zaključimo i to da se na ovim spomenicima spominju i neke vojne jedinice, čiji su časnici često vodili parnicu, a po izravnom zaduženju namjesnika provincije. Ukupno navode se imena 3 jedinice, zapravo legije, i to:

1. Legio VII Claudia pia fidelis (ukupno pet puta, i to na natpisima: 2 iz Karina, i po 1 iz Razvođa i Vagnja).
2. Legio XI Claudia pia fidelis (ukupno četiri puta, i to na natpisima: po 1 iz Karina, Novigrada, Bruške i Razvođa).
3. Legio IIII Flavia Felicis (ukupno jedanput, i to na natpisima iz Kosijereva).

Uglavnom se javljaju viši časnici, najčešće je to centurion ili tribun, a ima jedan slučaj gdje se javlja optio (natpis iz Kosijereva), kao i jedan prefekt vojnog logora (natpis iz Kruga).

Pored vojnih sudaca, namjesnik je koji put parnicu prepuštao građanskim sucima. Takav slučaj susrećemo na natpisu iz Podgrađa kod Benkovca, kada su bila određena čak četiri suca da vode parnicu. Vjerujemo da je taj slučaj iz vremena kada je Dalmacija ostala bez ijedne legije. To da se sada javljaju čak četiri suca, može se tumačiti time da je sada, kada više nije bilo vojnih predstavnika, naime sudaca, svaka od spornih strana predložila sa svoje strane po dva suca, zapravo pregovarača.

Nakon svega što smo iznijeli, možemo reći da je provincija Dalmacija dosta bogata ovom vrstom spomenika. Oni imaju izuzetnu i mnogostruku vrijednost za izučavanje antičke prošlosti rimske Dalmacije, odnosno za izučavanje onih ilirskih plemena koja su naseljavala područja koja je obuhvaćala ta provincija. Ostajemo u uvjerenju da će se naša znanost u dogleđno vrijeme obogatiti za još koji ovakav natpis, što će doprinijeti boljem i cjelovitijem sagledavanju brojnih pitanja vezanih za ovu vrstu spomenika, o čemu smo, pak, i mi u ovome radu raspravljali.

ZUSAMMENFASSUNG

GRENZSTEIN-BESCHRIFTUNGEN AUF DEM GEBIET DER RÖMISCHEN PROVINZ DALMATIEN

Eine der wichtigsten Kategorien von Denkmälern, die auf dem Gebiet der römischen Provinz Dalmatien anzutreffen ist, sind die sog. *medašni natpisi*, Grenzstein-Inschriften. Sie entstanden als Resultat zahlreicher Grenzstreitigkeiten und als Folge von Missverständnissen zwischen verschiedenen illyrischen Stämmen. Es handelte sich dabei Fälle, wo sich ein Stamm Felder, Weideland, Wald und Jagdgebiete eines anderen Stammes aneignete, wonach es meistens zu Auseinandersetzungen und auch zu blutigen Zusammenstößen kam.

Solche Konflikte in diesen Gegenden sind sehr alter Datums. Als die Römer nach Dalmatien kamen, hatten sie schon gleich zu Beginn ihrer Herrschaft sich mit diesen Problemen auseinanderzusetzen. Um den Frieden zu wahren ergriffen die Behörden Massnahmen, diese Streitigkeiten abzustellen. Zeugen solcher Aktivität sind gerade die beschrifteten Grenzsteine, von denen bisher 18 aus Dalmatien bekannt sind. Die Inschriften erfolgten auf Stein, manchmal auch auf alleinstehenden Felsen. Sie sind üblicherweise an bestimmten Ausdrücken im Text zu erkennen: »*inter*«, »*ex edictu*«, »*ex conventione*«, »*index datus ex conventione eorum ab . . .*«, »*derectus mensuris actis iussu*« usw.

Der Inhalt ist fast immer gleichlautend. Üblicherweise wird angeführt, unter welchem Statthalter die Abgrenzung vollzogen wurde, die Namen der Personen (Richter), die sie ausführten, die Namen der Stämme oder Stadtgemeinden, die den Grenzstreit geführt hatten. Da die Namen der Statthalter oder die der Einheiten, aus der die Richter stammten, verzeichnet wurden, lassen sich manche Inschriften zuverlässig und genau datieren.

Die Inschriften sind von vielfacher Bedeutung, ganz besonders aber deshalb, weil sie Auskunft über verschiedene Stämme bzw. Stammes- oder Stadtgemeinschaften geben. Sie berichten über die Ursache der Konflikte und geben uns die Möglichkeit, den Lebensraum eines Stammes oder die Grösse einer Stadtgemeinde usw. näher zu bestimmen.

Bis heute wurden auf dem Gebiet der römischen Provinz Dalmatien insgesamt 18 solcher Inschriften gefunden. Die Mehrzahl stammt vom Küstengebiet, usw. von Senj Richtung Norden bis nach Split. Drei wurden auf bosnisch-herzegowinischem Gebiet gefunden (in der Umgebung von Jajce und Bileća bzw. Stolac). Wie man sieht, handelt es sich hier um Karstgebiete, eine Tatsache, die auch eine teilweise Erklärung für die Konflikte in diesen Gebieten enthält: beschränkte Nutzflächen, Wälder, Jagdgebiete usw.

In diesen Inschriften werden die Namen von acht Provinzstatthaltern erwähnt, angefangen von *Publia Cornelia Dolabela* aus der Zeit des Kaisers *Tiberius* bis zu *Lucia Funisulana Vetonian* aus der Zeit des Kaisers *Domitian*, was bedeutet, dass sie ausschliesslich aus dem 1. Jahrhundert stammen, woraus sich wieder schliessen lässt, dass es Stammesfehden dieser Art später nicht mehr gegeben hat.

In einem Grossteil der Fälle ernannte der Statthalter Militärpersonen, Offiziere der Legionen zu Richtern, meistens Centurie-Führer. Es gab aber auch einen Tribun und einen Optio unter den Richtern. Insgesamt werden 3 Legionen erwähnt: die VII., XI. und IIII. Auf einem dieser Denkmäler finden sich Namen von Zivilpersonen, denn diese Inschrift (aus Podgrade bei Benkovac, No. 10) stammt aus der Zeit, als die Provinz ohne Statthalter war.

In den Aufschriften werden 16 Stammes-Stadtgemeinschaften erwähnt, die sich um Grenzgebiete stritten: Alveritae, Ansienses, Asseriates, Barizani, Corinienses, Lamatini, Lizaviates, Neditai, Nerastini, Onastini, Ortoplini, Parantini, Pituntini, Sapuates und Sidrini, wobei die Nerastini und Corienses am häufigsten erwähnt werden (insgesamt sechsmal).

Es wurde schon angeführt, aus welchem Teil der Provinz die Funde stammen. Dabei handelt es sich um folgende Lokalitäten: Vaganj (Jajce), Zmajevac (Stolac), Kosijerevo (Bileća, 2 Funde), Krć (Poljica), Krug (Poljica, 2 Funde), Razvođe (Drniš), Oklaj (Drniš), Podgrade (Benkovac), Bruška (Benkovac), Novigrad (Benkovac), Ivanova Glavica (Benkovac), Karin, 2 Funde, Sušnjari (Vrlika), Kistanje (Burnum), Krasno (Senj), Jablanac (Senj).